

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૨૩૭૫ - વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ રાવર-ગાંધી ખાતે

વિષય દ - :૨૪

તેની ગોથા નક્કલ કાઢી હતી. બીજા યજ્ઞો કરતાં અવસ્તામાં મેહુરને લગાડાઓમાં વધારે ભાગ લેતો દેખાડ્યો છે, તેથી પાર્સી પાદશાહે રચેના અનુક્રમમાં બીજાનો કરતાં તેનેજ મધ્ય જગાએ મુકાને વધારે ઈજ્જત આપેલી સમજી શકાય છે.

આ ઉપરથી એટલું તો આપણે જોઈ શકીએ છીએ કે, એક વખત ધરાનીઓમાં થયેલી ઉકળામી યજ્ઞોના રચનાં સરક્ષસો નિકળ્યાં હતાં. તાલુખી ભરેલુ એ છે કે આપણા તવારીખ આ આ એક વતની બુતપરતી દાખત કરનારા તરીકે જે બે નામીયા પાર્સી પાદશાહેના નામે ગણાવેલ હજુર ધર્મો છે, તેઓમાંના એક જકેરીસે યુનાન ઉપરની ગબવર લક્કરી ચદામ વેળા તેઓનું પ્રખ્યાત 'હેલીનું' મંદિર 'માળી નામ્બુ' હતું અને તેઓના મુખ્ય દેવતા આંગે દેરી અપોલો અને મીનર્વા વગેરેની મુર્તિઓનું તારાજ કાઢી હતી, અને તેજ ચદામ વેળા તેજ પાદશાહે યજ્ઞોનો રથ કાઢવામાં કશી અંધ બેઠા નથી. 'આનાં ગર્ભાંત કારણે આપણને દુર શાંધવા જવા પડવાનાં નથી. એ કહજ નહીં પણ અવસ્તાનાં કેટલાક બેદી લખાણોની અંખગરીના માત્ર પરિણામો છે. અવસ્તામાં યજ્ઞોના ઘોડા અને રચો વગેરેના વર્ણનો થયલાં છે અને આ રથ ઉપર સવારી કરનારાઓના મુખ્ય મેહુર ૨ સરોશ, ૩ રશુ, ૪ બેહરાંમ ૫ આહુર, ૬ અર્દાશુર ૭ વગેરે યજ્ઞોના નામે મળે છે. વળી તેઓના લગાઈ, લક્કર અને હથિયારોનાં વર્ણનો કરવામાં આવ્યાં છે આ સઘળું કાંઈ નહીં પણ અવસ્તાના મહાન કવિઓએ પોતાનું લખાણ અતકાર રૂપે લખવાનું પરિણામ છે એવાં લખાણોમાં રહેલા ખરા ભંડના પરદો, શખ્તના બાહારના અર્થથી ઉચકી શકાતાં નથી. આ નુદર અંત-કારોનું' ખરૂં રહસ્ય પરદા પાછળ દુષાયું છે અને શખ્તના બાહારના અર્થ ઉપર અધાર રહ્યો છે. જેથી તેણે પાછળથી ભુવભરતું' રૂપ લીધું છે અને તેથી કેટલાક પાદશાહેએ લગાડાના ઉપર જતાં યજ્ઞોની આકૃતિઓ બેસાડી તેઓના રચો કાપવાનું શરૂ કાઢ્યું જાણાય છે. માટે આ યજ્ઞો, તેઓના ચારોડા અને ઘોડાઓ, લગાડાઓ અને લક્કરો, લગાઈના હથિયારો અને લક્કરી કુચ વગેરેની હયાં ઘોડી સમજ આપવાની તારીખ કરીશું, અને હાથ ધરેલી બાબતની ખરી રાખનીમાં દાખલ થવાની હવેજ આપણું અન્ના કાગેશ કરીશું. એમાં આપણે જોઈશું કે અવસ્તાના કિતાબોમાંના એ શાયરી લખાણો કાંઈજ નહીં પણ અજોળના સાદા અને શુભ ગોઠવેલાં એક સઘળ છે.

યજ્ઞો-આકાશી હસ્તીઓ.

જરનોસ્ત્રી ધર્મમાં કુદરત ઉપરથી કુદરતના કાલીલ કારીગર અન્નગજની પિઠાણ કરવાનું તત્ત્વ બેળાયલું છે, અને એ ધર્મમાં યજ્ઞોને તેના એક અગતરીકે ગણી શકાય છે તેના આપણથી ઈન્કાર થઈ શકવાનો નથી. તેઓ આકાશી હસ્તીઓ છે અને એ હસ્તીઓની નિયમિત ગતિનું અવસ્તામાં ચોક્કસ યજ્ઞોની આકાશી કુચના ખરા બિનાર દોરવામાં આવ્યાં છે. યજ્ઞોની એ આકાશી કુચનાં વર્ણનો, આપણને ખજાણાનું સાદું ચિહ્ન આપે છે. વિદ્વાનો માને છે કે ધરાની પ્રથમ ખજાણ વિદ્યામાં પ્રવિણ હતીજ નહીં, પણ જ્યારે યજ્ઞોની આકાશી કુચની ખરી સમજ આપવાની બરિયામમાં લાયક કોશિશો થશે ત્યારેજ આગલા ધરાની ઉદ્ધમાઓના એકમની ઉચી કુચળતાનો ખરો અભાવ લઈ શકાશે અને ત્યારેજ કુદરતી વિદ્યાની રેશની જેવાંને આપણે ગાયત્રીથી શરૂ શું. આપણે જાણ્યે છીએ કે ખુર્શદ (સુર્ય) માહ (ચંદ્ર) તીર (મંતારો) વનંત (મંતારો) વગેરે યજ્ઞોનાં નામો છે અને એજ યજ્ઞો શુદ્ધ, ઉપશુદ્ધ અને સેતારાના નામો છે ખુર્શદ રવિ અને માહ સોમ શુદ્ધ છે. વળી છુન્દેહરનમાં તીર, બેહરાંમ, અહુર (') અને અનાહિત યજ્ઞોને શુદ્ધ તરીકે જાહેર કાઢ્યાં છે અને તેઓને તીર, હુપ્તોરંધ, વનંત અને સતવસ નામના સેતારાઓના નક્ષત્રમાં આવેલા જણાવ્યા છે. એજ યજ્ઞોને દાંઠવેસ્ત અને બીજા વિદ્વાનો યુધ, મંગળ, બુહરપતિ અને શુક શુદ્ધ સાથે સરખાવે છે. વળી અવસ્તામાં એઓ સિવાય બીજા યજ્ઞોને આકાશમાં કુચ કરતા વર્ણવ્યા

૨૩૭૫

છે. એઓમાં મુખ્ય મેહુર, સરૌશ વગેરે યજ્ઞોની રથમાં થતી આકાશી ગર્દેશના મોજુદ હા છે. આપણે આખળ આલનાં સામેત કરીશું કે રથ ઉપર સવાર થનારા કેટલાક યજ્ઞો સે યજ્ઞોના મુવકકેલો છે અને તેઓનું ચારકમા ફરતું કંઈજ નહીં પણ તેઓની આકાશી નિર્ધા છે. એઓમાં પુરોહિત, માહ, તીર, વનંત વગેરે યજ્ઞો આપણી નજરે પડતાં નુરમદ અને એ રૂપોની પેલીઝેર તેઓની મુવકકલ અદીક શકિતઓ છે, જેઓને યજ્ઞો યાને પુર ફરેસ્તાઓનું નામ મળ્યું છે. એ મુજબ ચોક્કસ યજ્ઞોને ગર્દેશ લેતી આકાશી હસ્તીઓ, કકેલો તરીકે ઝોળખાવવાની આપણે કાશોપ કીધી છે અને એમાં વિધાના રાચાં સિદ્ધાંત ઉપર યજ્ઞોના પાયો રચાયેલો આપણે જોઈ શકીએ છીએ.

યજ્ઞોની ચારકો—ફરતું આકાશ.

ઉજ્જ્વાળાઉશ પદ્ધતિ અમેરેખતીમ કવ- } યાને, બોહોળા ખેતરવાળો મેહુર યજ્ઞ રોશન
જમતે મશ્રોયો વાઉકે ગઝોય ઓધતિશ } ગરો-માનમાંથી નિકળીને, સુદર જડખી, ટકાઉ
હય રચોદનાત ગરો-માનાત વાષેમ } સપૂણ સગારવાળી (આકાશી નુરમદ ગોળાઓના
સીરેમ વવળનેમ હામિ તખમેમ વીરયો } મહિમાવાળી) અને સોનેરી ગાડીમાં બેસીને
પએસેમ જરનએમ૦ } અમર્ગી તરફ જાય છે. (મે ૬૦ ૧૨૪.)

હવે આપણે જોઈશું કે અવસ્તાએ વર્ણવેલી યજ્ઞોની આ ચારકો શું છે તેઓ કોઈજ નહીં પણ આપણી નજરે પડતું રોશન ગોળાઓથી છવાયલું આકાશ છે, જેને યજ્ઞોના રથનું અવસ્તાના કવિઓએ અલકારીક રૂપ આપ્યું છે યશતોમાં મેહુર, સરૌશ, રશત, કવશી, બેહુરાંમ, વયુ (રાંમ), અનાહિત, ચિરાત, દામિ ઉપમન, આદર અને બીજી યજ્ઞો શકિતઓની રથમાં થતી આકાશી ગર્દેશનાં વર્ણનો મળે છે. મેહુર યશતમાં મેહુર યજ્ઞના આકાશી રથનું આ મુજબ વર્ણન મળે છે.

મેહુર ને રથમાં બેસી અરેજહી કડીખંધથી ખનીરથ કડીખંધ સુધી રથોચ ચપ્ર યાને, નિયમિત ચક્રરો લેતો દેખાડ્યો છે. આ રથને મધન્યુ-હાંમનાશત એટલે, મીનો સાથે બનાવેલી અથવા મીનોમાં બનાવેલી અને બેરેજ ચપ્ર એટલે, ઉચાં ચક્રવાળી ગાડી કહી છે ૧ જેને અએવ ચપ્ર એટલે, એક પૈડાંવાળી અથવા એક સરખું ચક્ર લેતી, જરનએન એટલે, સોનેરી રંગની અને વીરયો ખામ એટલે, તમામ રોશની અકસર આકાશી રોશની અથવા સેનારાઓની રોશની વાળી વર્ણવી છે. ૨ આ ગાડીને સ્તેહુર પએસંધહેમ એટલે, સેનારાથી શિ ગાર પામેલી અને મધન્યુ તાશતેમ એટલે, મીનોની અથવા મીનોમા બનાવેલી નાદુર કીધી છે ૩

આ ઉપરથી આપણે જોઈ શકીએ છીએ કે યજ્ઞોની ગાડીની બનાવટમાં લોહાડાં કે લાકડાંની નાશવત વસ્તુઓનો ખપ પડતો નથી, પણ તેમાં ટકાકે, સગીન અને સદા સજીવન મીનોઇ હરતીની રચણા રચાયેલી છે વળી તેમાં કાંઈ મોજુસાધકારીગરી કામે લાગેલી જણાતી નથી, પણ તેનો ઘાટ ધડગ અને 'ખદ્ધાન' દોરવામાં પેલાજ કામીલ કારીગર અહુરમજ્દનો બળવત હાથ કામે લાગેલો જોવામાં આવે છે. અમુક વસ્તુઓને જીવી જીવી ઉપમાઓથી ઝોળખાવવાની ધરાની ઉલ્ખાઓની રહીનો એક અસરકારક દાખલો જખ્યાદ યશતમાં મળે છે લા પૃથ્વી અને આકાશને આ મુજબ ઉપમા આપી છે.

જામ ચપ્રેમ ફેરેનવાનિ } યાને, જમીનને હું ચક્ર બનાવું અને આરમાનને
અરમનેમ રથેમ ફેરેનવાનિ } હું રથ બનાવું. (૬૦ ૪૩)

અવસ્તાની મજકુક શાહદત યજ્ઞોના રથની આપણને ખુલ્લી સમજ આપે છે. વળી ગાડી માટે વપરાયેલાં છેલ્લાં સ્તેહુર પએસંધહેમ અને મધન્યુ તાશતેમ એ બે વિશયણુ ફેરફેરિન યશતમાં જ્યારે ખુદ આકાશ માટે વપરાયેલાં મળે છે, ૪ સારે રહેજખી શકસમેહ રહેતો નથી કે અવસ્તામાં આકાશને યજ્ઞોની ગાડીનો અલંકાર અપાયેલો છે અને યજ્ઞો ગોળા આ આકાશી ગાડીમાં

મેસીને પોતાની અચુક ગતિ લે છે. આકાશને ગાડીનું રૂપ આપવાનાં કારણે સ્વભાવિક છે. એવી કઈ હસ્તકૃત મોજુદ વસ્તુ છે, કે જે ફરતાં આકાશનો આપણને ઘોડાખી ખ્યાલ આપી શકે. એને માટે વધારે અનુકૂલ વસ્તુ તરીકે અવસ્તાના કવિ લેખકે ગાડીને કહી છે. હવે ગાડી પોને હાલી ચાલી શકે એવી વસ્તુ નથી જેથી તેને ગતિ આપનાર કોઈ સાધન હોવું જોઈએ. અને તેના એક લાયક સાધન લેખે ઘોડા પસંદ કરવામાં આવ્યો છે. જેમ માણસો ઘોડાને તામે રાખે છે અને મરજી મુજબ ઘોડે ગાડી મેસી પૃથિવપર ફરહર કરે છે તેમ અચુક યજ્ઞદો, જેઓ સેતારા અને ગ્રહોના મુવકકલો છે તેઓ અહુરમજ્દે હરાવેલા કાયદાને તામે રહી ગયા ઘોડે ગાડી મેસી આકાશી ગર્દેશ કરે છે અવસ્તામાં મેહુર, સરોશ, આદર અને ખીજ યજ્ઞદોને આકાશી રથમાં સવાર થઈ લડનાર લડવૈયાઓ તર્કિક રથ એશતારના એલકાખથી ઝોળખાવવાની ભાંથી આપણને હવે ખરી સમજ મળે છે. અગ્ર-વેદમાં સુર્ય મધ્ય આકાશમાં પોતાની ગાડી છોડી નાખી અને ધ્રુવ સુર્યની ગાડી ચારી લેઈ નય છે અને તેને લાઈલાજ કરે છે, એવાં સુર્ય દેવતાની ગાડીનાં વર્ણના થયલાં મળે છે.

યજ્ઞદોનાં ઘોડા-કુદરતી શક્તિઓ.

અહુરમ વાપ વળઓન્તે ચથારો અઉ- } યાને આ ગાડીમાં સફિદ, એકજ રંગના, ગેખી
વંતો રૂપએતિત હમ ગઓનાઓધહો } ખારાક ખાનારા અને અનર્ગ ચારઘોડા (મેહુરંગ)
મધન્યશ ખરેથ અનઓપાઓધહો } લઈ નય છે (મે ૬૦ ૧૨૫)

હવે અવસ્તામાં વર્ણવેલા આ ચારઘોડા શુ છે તે આપણે તપાસીશું અને નેહણુ કેનેમ કુદરતી શક્તિઓને યજ્ઞદોના ઘોડાઓનું રૂપ આપવામાં આવ્યું છે. યજ્ઞશનાના ૫૭ મા હાન; અને મેહુર યશતમાં એ ઘોડાઓના ગુણો આ મુજબ દર્શાવેલા મળે છે.

મધન્યુશ ખરેથ એટલે, મીનાઈ ખારાક ખાનારા અને અનઓપા ઓધહો એટલે અનર્ગ કલા છે. ૨ વળી મધન્યવાઓધહો એટલે, મીનાને લગતા, અસય એટલે, પછાચો પડે નહીં એવા, મધનિવંસધહો એટલે, મીનોની ઇચ્છા મુજબ ચાલનારા; વધાઓધહો એટલે, જાની, કુદરતના નિયમને અનુસરનારા, અઉરૂષ એટલે સફિદ, રઓદન એટલે, રોસ્તી જનક અને ક્રોદે રેસ એટલે, ખુબસુત વગેરે ગુણોવાળા વર્ણવયા છે ૩

આ ઉપરથી જણાય છે કે યજ્ઞદોના ઘોડાઓ ખાકી શરીર ધરાવનારા માંસ, હાડ કે ચાંમ સાથના હોતા નથી, તેઓને પ્રવાહી ક નકકર ખારાકની જરૂર નથી અને તેઓ મરણને આધીન નથી પણ સદા અનર્ગ છે. અવસ્તામાં યજ્ઞદોના ઘોડાઓને જ રૂપ આપવામાં આવ્યું છે તે ઉપરથી પુરૂ જણાય છે કે તેઓ કુદરતની કોઈ સદા હેયાત શક્તિઓનાં નામો છે હવે કુદરતની એવી કઈ શક્તિઓ હશે કે જેઓને ઘોડાઓનું રૂપ આપવામાં આવ્યું છે? એના એક જણવા જોગ દાખલો આપણને આવાં યશતમાંથી મળે છે. લાં અર્દીસુરના ચારઘોડાઓનું વર્ણન થયતું છે, એ ઘોડા કુદરતી શક્તિઓ છે. તેઓની સખ્યા ચારની છે અને લાં તેઓનાં વિગતવાર નામો આ મુજબ વર્ણવેલાં મળે છે. 'ધહો ચથારો અર્ધાન ૧ હાંમ-તાપત } યાને જણીતા ચાર જવાન ઘોડાઓ તરીકે અહીં
અહુરો મજદાઓ વાતેમ્ય વારેમ્ય } રમજ્દે પવન, વર્ષાદ, વાદળાં અને કરાં
મઓધેમ્ય ક્યંધહુમ્ય } બનાવેલા છે (૬૦ ૧૧૭)

આ વજનદાર ખુલાસા ઉપરથી જણાય છે કે, યજ્ઞદોના ઘોડાઓ કોઈજ નહીં પણ કુદરતની શક્તિઓ યા સાધનોનાં નામો છે, જેઓને ઘોડાઓનું માત્ર રૂપ આપવામાં આવ્યું છે. જ્યાં કુદરતમાં ખનતા બનાવો દેખાડવામાં આવ્યા છે અને વર્ષાનું પાણી ઉત્પન્ન કરવામાં અહુરમજ્દે મુખ્ય ચાર શક્તિઓને મુકર કરીને કામે લગાડી છે તેને અર્દીસુરના ચાર ઘોડાઓનો અલંકાર આપ્યો છે. એવા ચાર ઘોડા મેહુર અને સરોશ ૨ યજ્ઞદોનાથી જણાવ્યા છે, જેઓ ઉપલા ખુલાસા મુજબ

૧ (મે ૬૦ ૧૨૫) ૨ મે ૬૦ ૬૮ તથા હા પછ ૬૦ ૨૭)

૧ હયા અમરન નામ ઘોડાના "અમરગડ" તરીકે મળે છે. જેમ કે 'અરપ અમરન' એટલે, જવાન ઘોડો (૬૦ ૬૧) ૨ (મે ૬૦ ૬૮), ૩ (હા પછ ૬૦ ૨૭)

આર શક્તિઓ યા સાધનોના નામે છે. **મેહુર** (પુર્ણદ) વગેરેની શક્તિની વાતાવરણમાંથી પસાર થઈ પૃથ્વીપર પથરાઈ જવામાં કામે લાગેલી કુદરતી શક્તિઓ **મેહુર** યજ્ઞદના ધોડાઓ છે. યજ્ઞ-સ્નેના પાગ મા હામાં **અરુપ, વાત, વાર, મએધ** આ **વય** વગેરે કુદરતી પેદાયશો સાથે **સરોશ** યજ્ઞદના ધોડાઓના મુકાબલો કરીએ મળે છે. ૪ વર્ણી તીરથ ને **મેહુરોમક** યજ્ઞદને ખુદ ધોડાની શિકલમાં કુચ કરતા વર્ણુઆ છે, તેનું કારણ આકાશી ગાળાઓની ગંદશને ધોડાની તેજ સાથ, વેગ અને જ્વેશની મિસલ આપવાનું જણાય છે. જેમ **અર્ધસુર અનાહિતા** આર ધોડા જોડેલા રથમાં આકાશી સફર કરેછે તેમજ **અપાંમ-નપાતને** પાણીથી મુવકેલ શક્તિ તરીકે તેજ ધોડાની ઉપમાં આપીછે ૭ અને તેનું કારણ વીરપેરે વહેતા પાણીના પ્રવાહને ધોડાનું રૂપ આપવાનું છે. એજ અલકાર **ભરતીના** ધોડા કે **પાણીના** ધોડા ને નામે યજ્ઞરાતી ભાષામાં સાધારણ વપરાતા મળેછે. એજ મુજબ **માહુતાબની** સરખાનણીમાં **આકૃતાબની** આપણી નજરે પડતી ઝડપી અને અપજ ગતીને તેજ ધોડાની ઉપમાં આપીછે ૮ અને **માહુતાબની** ધીમી ગતીને ધોધો વા ગાય બળદની ઉપમાં આપીછે ૯ વળી **આમદાદની** શક્તિની તેજ ધોડા (રજોવત-અરુપ) અને ચાલક ધોડા (રેન્ગત-અરુપ) ની ઉપમાંઓ આપીછે. ૧૦ આ ઉપરથી આપણે ખુદનું જ્વેશ શક્તિએ છીએ કે શક્તિ જનેક રૂપા યા કુદરતના સાધનોને યજ્ઞદના ધોડાઓની ઉપમાંઓ આપાઈ છે. **જગ વેદ**માં **આમદાદની દેવી** ઉપાનાં સુદર અને રસીક કવીતાઇ અનેક વર્ણુતા થયલાં મળેછે.

દેવોના ધોડા-દરૂજ શક્તિઓ.

અવસ્થામાં જેમ યજ્ઞદોની ભલી શક્તિઓને તેમજ દેવ દરજ્જેની પુરી શક્તિઓને બી ધોડાના અલકારો આપેલા મળેછે. **જહાં પેહુલવાન કેરેસારુપના** જમાનામાં **સનાવિધક** નામનું એક ગર્વિષ્ઠ અને જયપદરત રાક્ષસે જન્મ લીધો હતો. આ રાક્ષસ હજુ તો આલ્યાવસ્થામાં હતું તોપણ તે પોતાના જોરપર ધણુજ મુસ્તાક હતું. તેના મોટામા આ અલકારીક શબ્દો સુક્રમાં આલ્યા છે કે “હજુ તો હું બાળક છું, પણ જ્યારે હું ભર જવાનીમાં આવીશ ત્યારે આકાશને મારી ગાડી બનાવીશ અને પૃથ્વીને તેનું પેડુ બનાવીશ અને તેમાં **સપેનામીનો** તથા **ગનામીનો**ને જોડીને (એ ધોડાની) ગાડી બનાવીશ. એ બધું ત્યારેજ હું બગલાવું, અગર કેરેસારુપ મને મારે નહી. તોપણ આખરે આ તુદ રાક્ષસને તેણે જનથી બગ્ગન કીધો હતો.” ૧૧ હાં ફરતાં આકાશને **ગાડીની** તથા પૃથ્વીને તેના **પેડાંની** ઉપમાં આપી છે અને **સપેનામીનો** (આખાદી બક્ષનારી શક્તિ) તથા **ગનામીનો** (નાશ કરનારી શક્તિ) ધોડાનું રૂપ આપ્યું છે. વળી દેવબંદ **તેહુમુરરુપે ગનામીનો**ને એક ધોડાના રૂપમાં તાથે કરીને તેની ઉપર **૩૦ વર્ષ** સુધી સપારી કીધી હતી. ૧૨ જેમ એક જલ્દેમ ધોડાને માણસ પોતાના કબજામાં રાખે છે તેમ **તેહુમુરરુપે** ગનામીનો ઉપર ચાને સઘળી જાતની બદી ઉપર મજબુત કામુ મેળવ્યો હતો અને પોતાની રથયતને માણસાઈ બદીને તાથે કરી અને તે ઉપર ગાલેજ આવીને મુખી થવાનો માર્ગ દેખાડ્યો હતો. એજ મુજબતીર યજ્ઞદને જ્યારે સુદર ધોડાનું રૂપ આપ્યું છે ત્યારે તેના હમનબંદ **અપઓશ** દેવને એક કદરૂપા ધોડાનું રૂપ આપી કાળો ચિતામાં છે. ૧ એ મુજબ યજ્ઞદી શક્તિઓને ખુબસુરત ધોડાઓનું અને દેવ-દરૂજ શક્તિને બદરુરત ધોડાઓનું રૂપ આપેલું આપણે જોઈ શકીએ છીએ.

યજ્ઞદોની લડાઇ-આકાશી બનાવો.

હાંમ-હાચિત-આજુશ બરતો સ્પિતમ જરથુશ્ત્ર, } યાને, અએ જરતોશ્ત ! તીરથજહ
તિશ્ત્રયસ્થ રએવાઓ ખરેન ધહાઓ દએવસ્થ } અને અપોષ દેવ એ બંને બાજુ
એ અપઓષો. } એ મેળવેછે (યુદ્ધ કરેછે) (તીરથ ૨૧)

૪ (એજ ૬૦ ૨૮) ૫ (તી ૬૦ ૨૦). ૬ (એ ૬૦ ૯), ૭ (આ ૬૦ ૭૨), ૮ (પુ ૫૨). ૯ (માહ ૫૨).
 ૧૦ (માહ ઉશ્હેન). ૧૧ (જો ૬૦ ૪૩-૪૪), ૧૨ (જો ૬૦ ૨૬).

૧ તીર ૬૦ ૨૧.

આકાશમાં બનતા અદ્ભુત બનાવોને અવસ્તામાં યજ્ઞો અને દેવો વચ્ચેના ઝઘડાનું અસંકા-
રીક રૂપ આપ્યું છે. આ આકાશી બનાવોની રીતમા હોતી નથી. એઓમાં વર્ષા પડવાના એકજ
બનાવનું **તીરયશત**માંથી મળતું વર્ણન જોઈશું અને તેમાં એવી લગાઇનો દોરેલો ચિતાર નિહા
ળીશું. **તીર**, સેતારાના એક મુવકકેલ યજ્ઞનું નામ છે, જે બીજા સેતારા અને ગૃહો માફક
આકાશમાં ફરવેલી ગર્દેશ કરે છે. મરાતી સેતારેશનાસોએ સેતારા અને ગૃહોની મુકરર ગતિની
ગણતરીઓ કાઢી હતી એટલુંજ નહીં પણ તેઓ આપણી પૃથ્વી ઉપરની જનદાર યા નીરજીવ
વસ્તુઓ ઉપર પોતાની અસરો ફેલાવે છે, અને તેઓની ગર્દેશથી ઋતુઓમાં ફેરફાર થાય છે, એવું
અવલોકન કીધું હતું. આકાશમાં જેમ કેટલાક સ્થિર તેમજ બાળુરૂપી ખરતા તારાઓ (પદાર્થો) છે,
એવીજી તેઓને માહીતી હતી. અને આ છઠ્ઠી કામગીરી તારાઓ ધરાવતી ઉદમાઓને તારાઓની
ગણતરીમાં હરકત કરતા જણાયા હતા, જેથી તેઓએ તેને **દુરયાર** (વર્ષની ગણતરીમાં હરકત કરના)
પરી (દૃશ્ય શક્તિ) અથવા **કીરાડી** (પ્રછદીયા) તારાઓનું નામ આપ્યું હતું તેઓના માનવા
મુજબ જેઓને હારેમને ખરી ગણત્રા ઉત્પાદવાના ધરાવતી પેદા કાઢી હતી. તેઓ રતુઓમાં
ફેરફાર દર્શાવનારા તારાઓની વચ્ચે આવવાથી ખરી ગણતરીમાં ખતલ થતી હતી અને વર્ષ સુકાળનું
(હવાઇય) નિવડશે કે દુષ્કાળનું (દુન્યાઇય) પડશે તેની તેઓને ઇન્તેજરી રહેતી હતી. **તીર** યજ્ઞ
વોઉરકશ દર્શાવે તરફ જ્યારે પોતાનો પેહલો દેખાવ દેતો ત્યારે તે વર્ષાદ વેહેલો પડવાની આગાહી
આપતા હોતો. **તીરયજ્ઞ** આકાશપર મર્યાદાનામાં પેહલો દેખાવ દેતો હોતો અને જ્યારે તે
આકાશમાં વધુ વખત દેખાવ દેતો ત્યારે સેતારેશનાસો ગમી જલદી ખસાસ થઇ પાનખર રતુનો
વર્ષાદ જલદી પડવાનો વતોરો કાળમાં શક્તિ પાન થતા હતા.

આકાશી જંગ — **તીરયજ્ઞ**નો એક હરીક ઉંઝા થાય છે, અને ભાંધીજ યજ્ઞ અને
દેવ વચ્ચેનું જંગ શરૂ થાય છે. જેનું નામ **અપઝોશ** છે જેનો અર્થ, પાણીમાં વાદળાઓને
બાળનાર-નુકતી નાખનાર થાય છે. આ કાળમાં વર્ષાદ પડવામાં હરકત કરનાન, વર્ષાદથી થતી
આપાદી. આડ આવનારા કારણોને **અપઝોશ** દેનું રૂપ આપ્યું છે. **તીર** અને **અપઝોશ**
વચ્ચેનું આ બુદ્ધ ત્રણ દહાડા અને ત્રણ રાત ચાલુ રહે છે. જેમાં પ્રથમ **તીરની** હાર થાય છે પણ
આખરે **તીર** યજ્ઞ **અપઝોશ** ઉપર ગાલેમ આવે છે. **તીર** લગાઈમાં ફેરફાર મળતી અને ફારેગ
થઇને હવે **વોઉરકશ** (કેરપીયનરી) તરફ મુકરર જગાએ દેખાવ દે છે, અને તેની અસરથી
પાણીમાં જોશ અને ઉભાંત ઉત્પન્ન થાય છે. આ કાળ નહી પણ બારીકરણની કુદરતી ક્રિયાનો
ધારો છે. આ વખતે વળી **સતવસ** સેતારો આકાશમાં દેખાવ દે છે અને એ એક સેતારાઓની
અસરથી ઉભાંત થતાં પાણીમાં બાદ ઉત્પન્ન થાય છે, તેનો અર્થો વરાળરૂપે ઉપર ચઢે છે, તે વાતા
વરણ તરફ એકઠો થાય છે અને ત્યાર પછી તે વાદળાં અને કરાંતું રૂપ લે છે. ત્યાર બાદ તેઓને
ગોવાદયજ્ઞ (વવન) લાયક જગાએ ઉપર લઈ જાય છે, અને તેની સાથે **અપાંમ નપાન**
ફરેતો (પાણીનું મૂળ, મધ્ય બીદ), બુરેહ (ગરમી ઉત્પન્ન કરનારી શક્તિ) અને **કવશીઓ**
(આકર્ષણ શક્તિ) પાણીને વર્ષાદ અને કરાંતું રૂપમાં વેહેતી આપે છે અને આખાનું વર્ષાદની
આપાદી થાય છે. આ આપણે **તીરયશત** ઉપરથી એકજ આકાશી બનાવનો ટુક સાર ઉપજાવ્યો
છે. કુદરતમાં બનતા બનાવોનાં એવાં બીજા કવિતાઈ ભેરી લખાણો અવસ્તામાં જાળવે મળે છે.
જે અવસ્તાના ઉદમાઓના **વાયુચક્ર**ના જ્ઞાનનો આપણને સારો ખ્યાલ આપે છે. દાખલા તરીકે
વયુ યજ્ઞ એટલે, **વાયુ** આકાશમાં કેવો અગત્યનો ભાગ ભજવે છે તે માટે કહે છે કે, “હું”
બળનાર, પોકાર કરનાર, પોકારનો અવાજ કાઢનાર, પોકાર સાથે થુકનાર, તેજભાલો, તેજભાલો રાખ-
નાર વગેરે નામ ધરાવું છું” ૩ આ સઘળા વીજળી, વીજળીના ચમકારા, ગગાડ અને આકાશમાં

ખનતા પીળા કુદરતી બનાવોના ઇશારાઓ છે. **તીર** અને **અપોશ** વચ્ચેના મજકૂર અલંકારીક ચુદ્ધતાં લાંબા વર્ણનો **બુન્દે હેરન** અને **નદસ્પરમ** વગેરે પેહેલવી પુસ્તકોમાં થયલાં છે અને તે અવસ્તાનેજ આધારે થયલાં જણાય છે. આ સઘળાં કુદરતી બનાવોનાં વર્ણનોને **અવસ્તા** અને **પેહેલવી** લખાણોમાં યજ્ઞો અને 'ત્રેવો વચ્ચેના ચાલુ ઝગડાનું' રૂપ આપવામાં આવ્યું છે. અને એ સિદ્ધાંત મુજબ દુનિયામાં આપાદી પાંથરનારી યજ્ઞોની આકાશી લગાઇએને પૃથિવર ચાલતી રચાર્થ નાશકારક લગાઇઓ સાથે ભંગવી જોઈતી નથી. માણસાઇ લગાઇઓમાં ધર્મો દેશો તરફથી યજ્ઞો ભાગ લે છે, તેમાં પોતાની મદદનો ધીરસો આપે છે, તેઓ ઉપર યજ્ઞોના આશિર્વાદો ઉતરે છે અને અધર્મો દેશો ઉપર તેઓના આપ ઉતરે છે, એવાં ધર્મમાં જે વર્ણનો થયલાં છે તેનું એકજ કારણ માણસ જાતને નીતિનુ ઉચ્ચ શિક્ષણ આપવાનું છે અને તેમાં ઉડી અને ઉડી ધાર્મિક મક્કસદ સમાયલી છે. **ઝગવેદમાં ઇંદ્રદેવતા** અને **વૃત્રદૈત્ય** વગેરે આકાશીઓ વચ્ચેના ઝગડાઓનાં વર્ણનો થયલાં મળે છે.

યજ્ઞોનાં હથિયાર—યજ્ઞોને લગાઇઓ વેળા જે હથિયારોનો ઉપયોગ કરતા દેખાડ્યા છે તે કારીધા કરનાર નિશાનુ હથિયારો સમજવાનાં નથી. દાખલા તરીકે **તીર** યજ્ઞનાં હથિયારો કંઈજ નહીં પણ વંપોદની વૃદ્ધિ થવામાં કામે લાગેલી કુદરતી શક્તિઓ વીજળી, વરાળ, ગરમી, પવન, વાદળો, કરો, આકાંષણુ શક્તિ વગેરે છે. આ અને એવાંજ પીળા કુદરતનાં સુખદાયક સાધનો યજ્ઞોના હથિયારો છે, અન તેજ તેઓનું લક્ષક છે. જેઓની મદદથી યજ્ઞો કુદરતના નેમેલા કાયદાને આટો આવનારા સમયોને દુર કરે છે અને આશમમાં આમાની પાથરે છે બદલો કે અચુદીક પુરી શક્તિઓને તોડવા કે હલાવવા માટે યજ્ઞી શક્તિઓના ઝમજિર કે ખંજર જેવાં નિશાનુ હથિયારો હોવા જોઈએ નહીં. તેઓનાં હથિયારો જેમ કુદરતનાં સાધનો છે તેમજ બદલીના અજમતી કથામોને પાનુ યજ્ઞોના કારગર હથિયારો તરીકે ઝેળાખાવેલા મળે છે યજ્ઞોમાં એક **સરોશ યજ્ઞના** હથિયારો તરીકે **અહુનવર**, **યસ્નહુસંઘહાઇતિ**, **કૃષ્ણમાંત્રિ** અને **યજ્ઞરતના** કદાંઓને જાહેર કાધા છે.

યજ્ઞોનું લક્ષક—યજ્ઞોનું આ લક્ષક કંઈજ નહીં પણ કુદરતી શક્તિઓ યા સાધનો છે. એનો ખુલાસો **આવાં યસ્તમાં** યજ્ઞોના ચાર ઘોડાઓ સાથે કુદરતની ચાર શક્તિઓની જ્યાં સરખામણી દેખાડી છે, ત્યાંજોજ મળે છે. જેમ કે.—

મસ્તિ જ—મે હીમ સ્પિતમ જરથુસ્ત્ર.

વારેન્તએય રનએજન્તએય સ્વસ્તિતતએય ક્ષય ઘહુન્તએય.

યે ધહે અવવત હએનનામ નવ—સતાર્શિ હજ ધરેમ્ય.

{ યાને, આર્દિસર નદી (પાણીના સ્થળો)
તરફ વર્ષાદ, ખર, હીમ અને કરો
જન્યુક પડે છે. જેઓ તેણીની નવ-

લાખ જેટલી સેના તરીકે છે. (૬૦ ૧૧૭)

અવસ્તાના ઉદ્દાઓના મજકૂર બેદી લખાણોના રહસ્યથી આપણે વાકેફ થયા છીએ. એમાં આપણે **જેથુ** કે **યજ્ઞો**, તેઓના **ચા ઠા** અને **ઘોડાઓ**, તેઓની **લગાઇઓ**, **લક્ષકો** અને હથિયારો વગેરે વર્ણનો અલંકારીક છે. એવાં લખાણોનાં ખાહારના અર્થ ઉપર આધાર રહેવાથી યજ્ઞોની પ્રતિભાઓ સાધના રથોએ નલાયક રૂપ લીધું હતું, અને પ્રજામાં એક પ્રકારની ભુતપરતી આમેજ થઈ હતી.

હાં સુધી અવસ્તાનું ખગોળ અને તેના થયલા અનર્થનાં સ્વભાવિક કારણો જો કે આપણે જોયાં છે, તોપણ ખગોળના સંબંધમાં ટેકા રૂપ થઈ પડે એવી અવસ્તામાં જેની બાબદ મળે તેનો જ્ઞાનના વધારા માટે આપણે દરેક લાભ લેઈશું અને જોઈશું કે, યજ્ઞોને **પ્રાણી** વગેરેનાં અપાયલાં **રૂપો**, યજ્ઞોનાં **મકાનો**, યજ્ઞોની **મંડળી** અને તેઓની **ઠાસ્તીના** મળતા ઇશારાઓ વળી આપણને નવાજ વિચારો સુચવે છે. હવે એ સઘળાં બેદી લખાણોનો બેદ પુદ્ધો કર્યો તે અવલ

છરિન દેશના પરવતોપરના પુરાતન કોતરકામોનું હોં એક ટુક ચિત્ર રજુ કરીશું, કારણ કે તે હાથ ધરેલી બાબત સાથે ઘણો અગત્યનો સંબંધ ધરાવે છે. એટલું જ નહીં પણ અવસ્થાનાં અગાળનાં જ્ઞાન સાથે આગલા પાસી શિલ્પીઓના કળાવત હાથોની માર્મિક ચિત્રકળાને ઈન્સાફ આપવાની એમાં બેવડી મક્કસ રાખી છે.

પર્સિયોલીસ તથા પાસિર્ગિઈ પર્વતો.

મહાન હખામતી શાહનશાહત દર્મ્યાન પત્થર ઉપરનાં કોતરકામોના હુનર ઘણો આગળ વધેલો જણાયો છે. એ હુનર જે કે સાસાની અમલમાંથી જણાયો હોતો અને અકસર કરી તખ્તે બોસ્તાન, ફીરબાગાદ વગેરેનું કોતરકામ ઘણું નાનીચું હતું, તોપણ આગલા અમલ વખતના શિલ્પ શાસ્ત્રીઓ ઘણા કૃશળ હતા. એ હુનરમાં તેઓએ દેખાડેલી ચતુરાઈ અને સુવ્રતાની મુસાફરોએ જાણવા તારીફ ગાઇ છે. હખામતી વખતના કારીગરોએ એ હુનરને અચિત ખિલ્લો હતો, તોપણ એ જ હુનરમદી પાછળથી મર્તઓ બનાવવા અને તેને પજવાનું કારણ થઈ પડેલી જણાય છે. એ તરફ કીસમના કોતરકામની તરાજ નિશાનો પરવતો અને પાંદશાહી મેહેલો ઉપર મુસાફરોના જોવામાં આવે છે જ્યાં પત્થરો ઉપર કોતરેલા નક્ષોનું ગોળા એક મોટું સમૃદ્ધ-સ્થાન હતું. તેમાં માણુઓની મંત્રો, દરબારી દેખાવો, લશ્કરી કુચ, લશ્કરગાહ, લડાઈના દેખાવો, લડાઈના ચારફો, શિકારગાહ, પળાતા આપગાં પગુઓ, ગિકારી જનવરો, પક્ષીઓ, પુલોના વેલા અને પાંદડાં વગેરે જાતજાતનાં અને ભાતભાતનાં ચિત્રો દેખાતાં મળે છે. એ સઘળાઓના જુદાજુદ પ્રકારનાં કોતરકામ વિશે હજી આપણને બે લગાનું છે, અને તે મનુષ્યથી આપગાં પ્રાણી વગેરેના મિશ્ર ચિત્રોનો છે. દાખલા તરીકે મેહેલના ઝરખાઓ ઉપર આત દીવાનખાનાની અગાશીના ખુણાઓમાં પત્થરો કોરી કાઢી બનાવેલા મનુષ્યથી પાંખ સાથેના ઘોડાઓ અને સિંહોના નુદર બાવલાંઓ બેસાડેલાં મળે છે. આએ અવનવન જના કોતરકામના એક કે નક્કમ માણુસ, પગ, પક્ષી વગેરેના જુદા જુદા અવયવોને ઝોળી તો કારીગરીથી એક બીજામાં ગુલી લીધા છે કે તેઓ જોનારાઓને હેરત પમાડે છે. એમાં કોઈનું માથું ગરડપક્ષીના જેવું, કાન ઘોડા કે ગધેડાનાં જેવા, શરિર સિંહના જેવું, પગ અને પુછડી પગના જેવા અને ગર્દન, પીઠ તથા છાતી પક્ષીના જેવાં છે. કોઈમાં બેમે પુછડી અને મેદા તથા સાબર જેવા શિગડા સાથેના અને વળી પાંખો સાથેના સિંહો કોતરેલા છે. વળી કોઈની કમરસુધી માણુસની શિકલ, અને તેને પક્ષીની પુછડી સાથે પાંખો હોય છે ? કોતરકામનું આ ચિત્ર અચિત વિચિત્ર તથા વિસ્મય પમાડે એવું છે, જેથી તેઓને જાણીતા યુરોપીયન મુસાફરો રાક્ષસોના કલ્પિત ચિતારો તરીકે આગળ આવે છે. એવીજ તરેહના મિશ્ર ચિતારો નીની-વેના મેહેલો ઉપર અને હિન્દુઓના પુરાણોમાંથી જોવામાં આવે છે, જેને તેઓ દેવતાઓ અને દૈત્યોના ચિતારો તરીકે માને છે. આ ચિતારોના સંબંધમાં વિદ્વાન શેઠ ખરશીદજી કામા જે વિચાર દર્શાવે છે તે જાણવા જોઈએ. તેમના મત મુજબ આમાં માણુસ અને બીજા જાનદાર પેદાવશમાં જેઓ જીવે અને બળમાં ચઢતા છે, તે સઘળાં ખુદમાં સમાયેલાં જાહેર કરવાની તેમ રખાયેલી છે, અને એમાં ખુદાઈ સરવોપરી બળ દેખાડવામાં આવ્યું છે.

પર્વતોપરનાં પુરાતન કોતરકામો શું દેખાડે છે ?

હવે સવાલ એ છે કે પર્વતો ઉપરના ચિતારો કલ્પિત છે અને ઇરાની કલ્પના શકિતનું માત્ર ફળ છે કે કોઈ ખરા બનાવોનો ખરો ખ્યાલ આપે છે ? એમાં પ્રથિવર તેમજ કુદરતમાં બનતા ચાલુ બનાવો તથા કુદરતની કારીગરીના ખરા નમુનાઓ દેખાડેલા જણાય છે, અને એમ માનવાનાં આપણી પાસે ઘણાં જાનદાર કારણો છે. પહેલું, ઉપલા મિશ્ર ચિતારો સાથે લડાઈના દેખાવો, લડાઈના રથો, લશ્કરી કુચ, જનવરોના શિકાર વગેરે પ્રથિવર બનતા રાજદરબારી ખરા બનાવો જ્યારે આપણી

૧ ચિતારોનો ઉપલેખ એહેલાલ “તવારીખ હખામતીઆન” ઉપરથી ઉપજાવ્યો છે, સદે ૨૮-૨૯ કરતા એરવઠ સદ્દીના ૫૦-૫૦૦ તથા ૫૦-૫૦૦ દેશાઈ.

સમુખ ધર્મ છે. સારે આ વિચિત્ર ચિતારોથી ખ્યાલી હોવા જોઈએ નહીં. એનું ખીજું વળનદાર કારણ એ છે કે પર્સિયાલીસ અને પાર્સિગર્દ પર્વતો, તે ઉપરના અસ્તોદાનો અને પાદશાહી મેહલોના સ્થાનો અને સરીક્ષો ઉપર આકાશી નુરમંદ ગોળાઓ અને ખીજ આકાશી નમુનાઓના મોજુદ નક્ષો જોવામાં આવે છે. એઓમાં પુરૈદ, માહુ, અને મેહુર વગેરે આકાશીઓની આકૃતિઓ ચિતારેલી મળે છે. પુરૈદ અને માહુનાં આપણી નજરે પડતાં ગોળ અને અર્ધગોળ રૂપો ચિતાર્યા છે. જેઓ કાષ્ઠમાં બે છુટાં અને કાષ્ઠમાં બનનેનાં મિશ્ર રૂપો મળે છે. વળી મેહુરની સુત્ર પ્રથમ એક સાદાં ગોળ ચક્ર રૂપે અને પાછળથી સાસાની વખતમાં તેને રોસ્તીનાં છકિરેણામાં દેખાડ્યો છે. આ ઉપરથી વાજખી અનુમાન ઉપર આવી શકાય છે કે મજકુર કાતરકામ કલિપત રાક્ષસોનું નવી, પણ પૃથ્વીપર બનતા ખરા બનાવેનું, કાંઈ આકાશી અમર હસ્તીઓનું અને આકાશમાં બનતા કુદરતી બનાવોનું છે.

ફરૌહરોના સુંદર ચિતાર-નક્ષત્ર રૂપ.

આએ અન્યથા ચિતારોના સગ ધર્માં ત્રીજી અસરકારક દલીલ આપણને ખુદ અવસ્તામાં મળે છે. એ ચિતાર પક્ષીની પાંખ સાથેનો અને કમર સુધીનાં માણસની બેવડી શિકલનો છે. જેઆદશાહો દારા-એસ હીસ્તારપીસ અને જર્કીસીસના મેહલો ઉપર અને નામવર દારાએસના અસ્તોદાન ઉપર જોવામાં આવે છે, હવે આએ નક્ષત્રો નમુના કયાંથી લીધો હતો? એ નાદર નમુનાની પાસે જગા શ્રવેદર્શન યસ્ત છે જે બપોથી બેશક તેનો ઉતારો થયેલો છે. સાં ફરૌહરોનું એક અલકારિક ચિત્ર દોરવામાં આવ્યું છે અને તેની ઉપલા નક્ષમાં ધરાની શિષ્ટપીએ હુમલુ નકલ કાઢી છે. આએ યસ્તાનાં લખાણમાં ફરૌહરને માનચેન અહુ યન ના મેરેઘા હુપેરેનો યાને, પક્ષીની પાંખ વાળા મર્દની મિસલ આપવામાં આવી છે. (૬૦ ૧૮, ૭૦) અને એજ મિસલનો આ નક્ષમાં ખરા ચિતાર દોર્યો છે. ૧ આ ઉપરથી જણાય છે કે એ નક્ષ ફરૌહરો યાને, રહાંતી શક્તિઓનો છે. આ અને એવાજ ખીજ નક્ષો ચિતારવાનું ધરાનીઓ પ્રથમ એસીવીન અને ખીજ પરધર્મી પ્રજા પાસે શિખ્યા હતા. વળી મજકુર યસ્તાનાં લખાણ મુજબ દેશની માંહોમાંહેની તેમજ દેશબહાર ફરમનો સાથની લડાઇઓમાં ફરૌહરો ચપળ ભાગ લે છે, અને તેમાં મેટાં મદદગાર થઈ પડે છે. ૨ તેઓ બાદશાહોના રક્ષક તથા તેઓના મેહલો અને મકાનોનાં નેજેહબાન છે. ૩ વળી તેઓ કુદરતની ખીજ શક્તિઓ સાથે દુનિયામાં આપ્તાદી પાંધરવામાં આગેવાન ભાગ લે છે. ૪ અવસ્તાના આ અલકારો ઉપરથી ફરૌહા બાદશાહોએ મેહલો અને અસ્તોદાનો ઉપર પોતાનાં પાસખાંન ફરૌહરોના નક્ષો કાતરાવી તેને દુનિયાની નજર આગળ ધરવા હતા પુરૈદ, માહુ, મેહુર અને ફરૌહરોના આ મોજુદ લખલા દેખાડે છે કે મેહલો અને પર્વતો ઉપરના ખીજ ચિતારોથી એવાજ કાંઈ આકાશીઓના હોવા જોઈએ.

યજ્ઞદાના આકારો-રાશિઓ (નક્ષત્ર રૂપો.)

એનો ચોથો મહાકુલ સમુખ એ છે કે અવસ્તામાં એઓ સિવાય ખીજ કેટલાક યજ્ઞદાને એકથી વધારે આકારો (કેલ્પ) લેતા દેખાડ્યા છે અને એકજ યજ્ઞદની એકથી વધારે જુદી જુદી સુતો વર્ણવી છે એવી જાત જાતની સુત તીર અને બેહુરંમ યજ્ઞદની મળે છે. તીરયજ્ઞદ સેતારા રૂપે એક માસનાં ત્રણ દશનાડીઆમાં આકાશી ગર્દશ લેતાં મર્દ, ગોધા, અને ઘોડા એવી ત્રણ શિકલો ધારણ કરે છે. ૧ વળી વંદીદાદમાં તીરયજ્ઞદને સોનેરી શિગડાં સાથના બળદનું રૂપ આપ્યું છે. એજ મુજબ બેહુરંમયજ્ઞદ પવન, ગોધા, ઘોડા, ઉટ, હક્કર, માણસ, પક્ષી, બકર,

૧ પરસીયાલિસ પરવત ઉપરના 'ફરૌહરો' ચિતારોનો નક્ષો સુખર્ષના અંજુનનના નવા આનારા મેહુગખનાં મકાનના દરશાણ ઉપર, તેમજ કેટલીક એજ દત માંહોના વસ્તીઓના તકતાઓના ચિતારોથી જોવામાં આવે છે.

૨ (૬૦ ૬૦ ૭૭ વર્ગેર) ૩ (૬૦ ૬૦ ૬૭ વર્ગેર) ૪ (૬૦ ૬૦ ૬૨ વર્ગેર)

૧ (તીનો ૬૦ ૧૪-૧૬-૧૮) ૨ (૫૦ ૧૪-૩૭)

મૈંદુ' અને પહેલવાન એવાં દશ રૂપો ધારણ કરે છે, અને આએ દશ આકારે તે પોતાના ભાવિકોની મદદે ભય છે. આ મદદ પ્રતિવરતી જનદાર યા નિરજ્ય વસ્તુઓ ઉપર સેતારા યા ગુહોની થતી અસ-રોનો ઇશારો છે. વંદીદાદમાં એહુરંમ યજ્ઞને તાજદાર (રોશનીના કિરણ વાળો) નહર કાઢો છે. ૪ વળી અનાહિત (આવાં અરદુહસર બાતુ') ખુબસુર્ત અને કુલીન કન્યાનુ' ૩૫ ધાગણ કરતી પોતાના ભાવિક સેવકોની મદદે ભય છે. ૫ મેહુરયજ્ઞ નવારે અમુક ઠરાવેલી અકાશી ગદેશ કરે છે સારે રશતુ, ચિરાત, આદર, કીઆની ખુરેહુ અને દાંભિ ઉપમન યજ્ઞો અને કુદરતિ શક્તિઓ પોતાની ઠરાવેલી ગદેશ લે છે. એ ગદેશમાં દાંભિ ઉપમન યજ્ઞ કુકરેતુ' ૩૫ ધારણ કરે છે. ૬ વળી ચોક્સ સન્નેગોમાં કીઆની ખુરેહુ એક પક્ષી રૂપે દેખાવ દે છે. ૭

આપણે જોઇશું કે યજ્ઞોને પ્રાણી, પક્ષી વગેરેના અપાયલાં આએ અમુક અમુક રૂપો શું દેખાડે છે? અવસ્તામાં દર્શાવેલાં આ સઘળાં કંઈજ નહીં પણ જુદી જુદી રાશિઓ યા યજ્ઞોનાં નક્ષત્રરૂપો છે અને એ રૂપોને માણસ અને પ્રાણીઓનાં સ્વભાવિક લક્ષણો અને તેઓને શોભાના સુદર અલકારો આપ્યા છે. એ અલકારો મુજબ કોઈનાં શરીર અને આખરૂપે અને રંગ સફેદ, કાઠના આગલા પગની ખરીએ સોનેરી અને પાછલા પગની ખરીએ રૂપેરી નાળ જડેલી છે. વળી કોઈનાં કાન, કપાળ અને શિ ગાંડાં સોનેરી, આં કોઈના હાથ, પગ, મોંદુ, પૂઠડી વગેરે લોદાંનાં છે. કોઈના હાથમાં શોભિતી પહોંચી, તથા સોનેરી મૂંઠની તલવાર અને અરસમ, સરપર સોનેરી તાજ, કાનમાં ચાર ખુણાવાળી લટકતી બાલી, નાક સોનેરી પદ્માન, ગળામાં મણી સાથની સોનેરી માળા, કમરે સુદર સોનેરી કમરબંદ અને શરિરે સોનેરી-રૂપેરી છુદાદાર અર્ધવસ્ત્ર પહેરેલું છે (યસ્તો). એમાં પ્રાણીઓ વગેરેના જુદા જુદા અવયવો અને અમુક અમુક વસ્તુઓને અકસર કરી સફેદી અને સોનેરી-રૂપેરીના જે અલકારો આપ્યા છે તે કંઈજ નહીં પણ આકાશી રોશની, તેના કિરણો અને કગરોના માધારણ દેખાવોને સોનાં-રૂપાંની ઉપમા-ઓથી જોળખાવ્યાં છે. વળી એવાંજ કાંઈ રૂપો (કેહર્પ) લેતા મેહુર, સરોશ, રશતુ, અમ-શાસ્પદો અને બીજા યજ્ઞોનાં અનેક નામો મળે છે એક ઠેકાણે અમશાસ્પદોનાં એ રૂપોને સુદર (સિર) અને એજમતી (વેરજદા) કહી વખાળ્યા છે. આકાશવાસી યજ્ઞ-અમશાસ્પદોને જે રૂપો અપાયલાં છે તેઓને આકાશી રોશનીઓના કલિપત નક્ષત્ર રૂપો તરીકે આપણે જોળખાવ્યા છે. અને એ રોશનીજનક રૂપોની સમ્યાધ સામેત કરનારી એક અસરકારક દલીલ આપણને અવસ્તામાંજ મળે છે. હાં અમશાસ્પદોનું ખરૂં સ્વરૂપ દેખાડવામાં આવ્યું છે અને રોશનીના એક પ્રતિનીધિ તરીકે ત્યાં આકૃતાત્મનો નહર દાખલો રજુ કરનામાં આવ્યો છે. ૧૦ વળી બીજે ઠેકાણે ખુદ અહુરમજ્ઞનાં ઘણાં રૂપોમાં ૧૧ એક અતિ સુદરરૂપ (સમસ્તેમ ૦૦૦ કેહર્પેમ કેહર્પોમ) વિષે બોલવામાં આવે છે. એ રૂપ કાંઈબી જનદાર પેદાથશનું જણાવ્યું નથી, પણ આકાશી ખુલદમાં ખુલદ રોશનીઓ (રઓઆઓ. બરેજસ્તેમ બેરેજમનામ) ને અહુર-મજ્ઞનાં રૂપો તરીકે નહર કાઢ્યાં છે વળી એ રોશનીઓ શી છે તેની એક નહર શાહત દાખલ આકૃતાત્મની રોશની (હવરે) દેખાડવામાં આવી છે. આ વજનદાર ખુલાસા ઉપરથી જણાય છે કે, યજ્ઞ-અમશાસ્પદોને પ્રાણીઓનાં જે નક્ષત્રરૂપો અપાયલાં છે તેઓ આકાશી રોશનીઓના અથવા આકાશી રોશન ગોળાઓના નમુનાઓ છે, જેઓને અવસ્તાના કવિઓએ પ્રાણીઓ વગેરેનાં કલિપત રૂપો આપ્યાં છે. પુરાતન જ્યોતિષ શાસ્ત્રમાં સેતારા કે ગુહોની ચાલની ગણતરીમાં ગુચવાડા ઉભો ન થાય તે માટે આકાશી તારાઓના જુમખાઓને બાર ભાગમાં વેહેંચી તેને બાર રાશિનું નામ આપ્યું છે. અને એ દરેક રાશિને તેઓને બરનાં મૈંદુ, ગાંધો, સિંહ, કરચલો વગેરે

૩ (જિ ૬૦ ૧-૨૭) ૪ (પ ૧૬-૩૭) ૫ (આ ૬૦ ૬૪). ૬ (જિ ૬૦ ૧૨૪-૧૨૭) ૭ (જ ૬૦ ૩૫)
૮ (સ ૬૧ ૬૦ ૨૧-૨૨) ૯ (૬૦ ૬૦ ૮૧). ૧૦ (૬૦ ૬૦ ૮૧).
૧ (કા ૩૬-૬૭ ગેરે),

પ્રાણીઓ અને વસ્તુઓનાં નામો અપાયલાં છે. અને એ નામો તારાઓના ઝુમખાઓ ગદેશ લતાં જેવો આકાર પકડે તેવા આકારને બંધબેસતાં અને તેઓને મોટે ભાગે મળતાં નામો કલ્પેલાં હતાં. એજ મુજબ તીર, બેહુરાંમ, દામિ-ઉપમન, અનાહિત, કંવશી અને બીજા યોગસ યજ્ઞો મેંડું, ગોધા, થોડા, બકરો, કનિયા, પક્ષી, ઉંઠ, વગેરે જે રૂપો ધારણ કરે છે તે કંઈજ નહીં પણ આકાશી સેતારાઓના જુદા જુદા ઝુમખાઓની ઝાળખ માટે ધરાની સેતારાશ-નાસોએ કલ્પેલી જુદી જુદી રાશિઓ આ નક્ષત્રરૂપો એકઠાં હોવાં જોઈએ.

નક્ષત્રરૂપો—ક્રાંતરકામ ઉપર તેની અસર.

કેવળ આપણે જોઈશું કે યજ્ઞ-અમશાગ્નિના કવિઓએ કલ્પેલાં આએ નક્ષત્ર રૂપોએ પાછલા ધરાનીઓના ક્રાંતરકામના હુતર ઉપર કેવી અસર કાઢી હતી? યજ્ઞોના નક્ષત્ર રૂપોની આએ ઉપમા આએ પાછળથી હસ્તકૃત આકૃતિત રૂપ લીધું હતું અને તેના એક સ્વભાવિક પરિણામ તરીકે પર્વતોપરની બાદશાહી દરબારોમાં દાખત થવાના ગંજવર દરવાજાઓની બાજુમાં, મેહેલોનાં ઝડખાઓ ઉપર, અગાશીના ખુણાઓમાં, અને અસ્તોદાનોના દરજન ઉપર મનુષ્યની પાંખ અને પુછડી સાથનાં પક્ષીઓ, ગેનડા જેવાં શિગડા અને પાંખો સાથના સિંહો અને એવાજ વિચિત્ર ક્રાંતરકામ કાઢેલા ગોધાઓનાં સુદર બાવલાઓ એમનાં મળે છે. જેઓ કાંઈજ નહીં પણ અવસ્થામાં આકાશી યજ્ઞોને પ્રાણીઓ, પક્ષીઓ વગેરેનાં જે રૂપો અપાયલાં છે તે નક્ષત્ર રૂપોના ધરાની શિદ્ધીઓએ નક્કા ચિતાર્યા છે. જેજ મુજબ પર્વતોપરના વિચિત્ર ચિતારોમાં યજ્ઞોના મિત્ર આકારોનું નક્ષત્રરૂપોનું અને કુતળના મંગાલ રૂપોનાં એક સુદર ચિત્ર દોરેલું હું સમજી શકું. જે ખગોળનું સાદુ જ્ઞાન આપનાર મિલખજીર ચિત્રકળાનો એક નાદર નમુનો છે. હામામની ધરાનીઓનું આ ચિત્ર જોકે વગર ગણિતનું જણાય છે તોપણ કાયદેસર ગણિતની રાશિ-મંડળની ખરી આકૃતિઓ એસનેહુ નામનાં ઇજિપ્તનું શોહરમા, હિન્દુસ્તાનને દર્શાવે છે કે કનિયા કુમારી નજદીક એક હિન્દુ મંદિરમાં અને બીજાં ઠکانે ચિતારેલી મળે છે.

એસિર્યન દેવતાઓ-મિત્ર મૂર્તિઓ.૩

પાર્સી બાદશાહી મેહેલો અને પર્વતો ઉપરનાં ક્રાંતરકામો કાંઈજ નહીં પણ યજ્ઞોને પ્રાણી-ઓનાં અપાયલાં કલ્પિત રૂપો છે, તેનો લાયક પુરાવો, બીજી પ્રગ્નઓમાં દેવતાઓને પ્રાણીઓનાં આપેલા રૂપો ઉપરથી મળે છે એ રૂપોનાં ક્રાંતરકામ કાઢેલા પતળાઓ ઉભા કાંધાં હતાં અને તેની પૂજા જતરી કાંધી હતી. જેઓમાં પાંખ સાથના નર-પક્ષી, નર-સિંહો અને નર-ગોધાઓનાં બાવલાંઓ મળે છે, અને તેઓ એસિર્યન-સેમેટીક અને બીજી પ્રગ્નઓમાં જોવામાં આવે છે. એઓમાં નર-પક્ષીના આકારનાં ફરોહરનું ધરાની કારીગરોએ જે ચિત્ર દાખું છે તેજ ચિત્ર થોડા ફરફાર સાથે એસિર્યન મેહેલો અને મંદિરો ઉપર ચિતારેલું મળે છે, જેને તેઓ સાંધી વડાદેવ અસુરને નામે ઝાળખે છે. તેઓમાં બીજું ચિત્ર નર ગોધાઓનું છે જેને તેઓએ નીન (બળદેવ) નું નામ આપ્યું છે. ફાર્સી દસાતીરમાં ખગોળજી તરીકે બેહુરાંમ યજ્ઞને ઝાળખાવી તેને બજારાંમનું નામ આપ્યું છે. વળી અવસ્થાના કવિએ બેહુરાંમ અને તીર યજ્ઞની જે ભાત ભાતની સુત વણ્યું છે તેમાંથી તેને નર, ગોધા વગેરે રૂપો આપ્યાં છે. તેઓમાં વળી નર સિંહનું જે ક્રાંતરકામ મળે છે તેને તેઓ નરગાલ દેવને નામે ઝાળખાવે છે. હિન્દુ પુરાણોમાં નર-સિંહ નામનો એક અવતારી છે જેની હિન્દુઓમાં મૂર્તિઓ પાત્રી પૂજા થાય છે, એ નામ વળી અવસ્થાના નંદી-સંઘ હું યજ્ઞ સાથે કંઈક મળતું આવે છે વળી એસિર્યનો અને ધરાનીઓમાં શમસ અને ખુશીદ

૨ હામામની બાદશાહીના મેહેલોના ક્રાંતરકામ કાંધેલા પાંખ સાથના 'ગોધા' અને 'સિંહો'ના બાવલાઓના નમુનાઓ અંગ્રેજી નવા આતશબેહરામની અમાળી ઉપર અને સ્થાનના કવિઓ ઉપર દેખાડવામાં આવ્યા છે.

૩ વગેરે ખુલાસા માટે જુઓ "તત્ત્વોચ્ચ હામામનીઆન" સર્ ૮૦ કરતા અગ્ર ૧૬ ફાહિમા બો પાં ૧૬૩૭ તથા પાં ૭૦ ફેશાઈ.

(સૂર્યદેવ) સીન અને માહુ (ચંદ્રદેવ) અને મિથ્ર (સિવાર અને સાંજના ઝમકાંની રોશની) વગેરે આકાશી દેવતાઓ અને યજ્ઞદેવી આદૃતિઓ થોડે ભાગે મળતી આવે છે. મજકૂર સરખામણી દેખાડે છે કે એક પ્રજા ઉપરથી બીજીએ નકલ કીધી છે. સખળ, આર્ય અને સેમેટીક એ બે જુદા ટોળા છે. આએ પુતળાઓ માટે એસીર્યન મંદિરો ઉમાં થયાં હતાં અને હાં તેઓની પૂજા થઈ હતી. હખામની હકુમત અવ્વલ એસીર્યનોએ ધરિન ઉપર ૫૨૦ વર્ષનો ઘણો લાંબો અમલ ભોગવ્યો હતો જેથી તેઓ ધરાનીઓ ધાગા સખધમાં આવ્યા હતા, અને તેના પરિણામમાં જરતોસ્તી મજહબે સેમેટીક ધર્મ ઉપર દેવતાઓના સખધમાં રવભાવિક અસર કીધી હતી, કારણ કે તેઓના અમલ અગાઉ ચોક્કસ આર્ય યજ્ઞદેવ ધરાનીઓમાં મશહૂર થઈ ચુકા હતા (જેઓમાં કેટલાક ઝગા-વેદના દેવતાઓ સાથે આખાદ મળતા આવે છે બલકે તેઓ એકના એક છે.) જેથી તેઓએ ધરાની યજ્ઞદેવને જુદે નામે અને જુદે રૂપે પેતાના દેવતા મળમાં દાખલ કરી આપ્યા અને તેઓના પુતળાઓ ઉમાં કરી તેની પૂજા કરવાનું શરૂ કીધું હતું, સખમ તે મૂર્તીપૂજક પ્રજા હતી. આપણે બેદશ્ય કે જરતોસ્તી ધર્મેજ સેમેટીક ધર્મ ઉપર એકલી અસર કીધી નથી, પગુ બીજી તરફ રાજ્ય કરતી પ્રજાના ધર્મે જરતોસ્તી મજહબ ઉપર કાતીલ અસરો કીધી છે. ધરાની મેહલો અને પર્વતો ઉપર કે કાતરકામ થયું હતું તે ધરિન ઉપરથી એસીર્યન હકુમત ખામ થવા પછીનું અને પાર્સી હખામની તથા મીડીઅન શાહાનશાહત વખતનું છે. જેથી એગીયનોએ પાર્સી પ્રજા ઉપર પ્રથમ કાતરકામના હુનરની વયહવારીક અમર કીધી હતી, પણ એજ હુનરમદી ા અસર તજે મુતિ પ્રજાના ખાખમાં પાછીથી જરતોસ્તી ધર્મ ઉપર ઘણીજ ખરાબ અસર થઈ હતી, સખળ એ કે હખામની અમલ અગમજ એસીર્યનો પાતાના મેહલો ઉપર અને મંદિરોમાં ઉપજા દેવતાઓનાં પુતળા ઉમાં કરી ચુકા હતા, જે દેવતાઓ બે કે જુદે નામે જણાયવા તોપણ તેઓ ધરાનીઓના અસલ યજ્ઞદેવી નકલ હોવાથી, એટલુજ નહી પણ તેઓમાના કેટલાક યજ્ઞદેવો ખુદ અવસ્તામા નિર્દોષ પ્રાણીઓનાં અલકારિક નક્ષત્ર રૂપે અપાયલા હોવાથી, મેહલો અને પર્વતો ઉપર ધરાની કારીગરોએ એગીર્યન નમુનાઓની નકલ કીધી હતી. એ મુજબ આરસપરસ એકમેકના મજહબ ઉપર જુદી જુદી અસરો થઈ હતી. એર્યન યજ્ઞદેવ અને એસીર્યન દેવતાઓને અગર આપણે જુદા ગણ્યે તોપણ મનુષરૂપી પાંખ સાથના ગોધા, સિહો, પક્ષીઓ વગેરેને અમુક અમુક દેવતાઓના રૂપે અપાયાં હતાં એટલીજ સાબેલી હાથ ધરેલી ખાખદ માટે બસ હતી. આ મિત્ર મરતિઓ કાષ્ટજ નહીં પણ એસીર્યન દેવતાઓનાં નક્ષત્ર રૂપે નિશ્ચય હોવાં બેદશ્યે કારણકે એસીર્યના ખગોળ વિદ્યામાં કુશળ હતા.

પુરાણિક દેવતાઓ-મનુષરૂપી મરતિઓ.

હિન્દુ પુરાણશાસ્ત્રમાં શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનના મુખ્ય દશમિત્ર અવતારો નિતારેકા મળે છે (મેહે. રાંમ યજ્ઞદેવનાંબી દશ રૂપો મળે છે) આ ચિત્રો મુજબ હિન્દુ પ્રજા પોતાના એ માનીતા અવતારોની મનુષ્યરૂપી મિત્ર આકારો સાથની મરતિઓ બનાવી તેઓને દેવસ્થાનોમા બેસાડે છે, અને તેને પૂજે છે. મરતિઓમાં કાષ્ટના શરિરનો અર્ધભાગ મગરમચ્છ, સિંહ, જીર, કે કાચખા જેવો અને અર્ધભાગ માણસની શિકલનો હોય છે. જેઓ મચ્છાવતાર, નૃસિંહઅવતાર, વરાહઅવતાર, કચ્છાવતાર વગેરે નામે ઓળખાય છે. આ પુરાણિક અવતારો સાથે અવસ્તાના યજ્ઞદેવે જરાએ સખધ નથી. અવસ્તાના યજ્ઞદેવ વેદીક દેવતાઓનીજ સરખામણી થઈ શકે. અવસ્તા લખાયા તેની કેટલીક સદી પછી ધરિનના પર્વતોપર કાતરકામ થયું હતું, અને પર્વતોપરના ચિતારો પછી સેંકડો વર્ષ્યાહ હિન્દુસ્તાનમાં પુરાણ શાસ્ત્ર રચાયું હતું, જેથી પુરાણિક અવતારો અને પર્વતોપરના ચિતારો વચ્ચે વખત અને તેના હેતુમાં મોટો અને ખાસ ફરક રહેલો છે. અને મજકૂર મળતાપણુ માત્ર વાંચક વર્ગની વાકેશી માટે દેખાણુ છે. આએ મિત્ર અવતારોની મરતિઓનું મજ શોધવા અગર હિન્દુશાસ્ત્રીઓ લાયક પ્રયત્ન કરે તો આ દેવતાશિકિતઓનું ખરું તલ શોધવાને તેઓ બેશક શિકિતવાન થાય. એવાંજ મનુષરૂપી આકારો સાથની મરતિનાં ચિત્રો ફાર્સી દેવસ્તાન કંતાખમાં

ચિતારેશાં મળે છે જે રવિથી શનિ સુધીનાં સૌતચૂડોના સાત ચિત્રો છે અને એમાં મૂરતિનાં જે દેખાવો આપ્યા છે તેવા કાંઈથી દેખાવો કાંઈથી પાસીં પાદશાહે પર્વતો ઉપર કાતરાવેલા જણુયા નથી આ ચિત્રોમાં શ્રીકૃષ્ણના દશ અવતારોની ફાર્સી નવીસદાયો નાકેશ નકશ કીધી છે. એમાં રવીનું ચિત્ર ઘોડા ઉપર અને સોમનું ગોધા ઉપર ચિતારાયું છે, જે કંઈજ નહીં પણ અવસ્તાના મહાન કવિઓએ ખુરૌદ યજ્ઞ (સૂર્ય) ને ઘોડાની ઝડપી ચાલના અને માહુ યજ્ઞ (ચંદ્ર) ને ગોધાની ધીમી ગતિના આપેલાં અલંકારોની માત્રે નકલ કીધી છે.

યજ્ઞદોના મકાનો-આકાશી યુરુજો.

દરેમેહુરના મારા વિપયના “યજ્ઞદોનું મકાન અને આકાશી ગુમ્પદ ?” વાળા બાબમાં આપણે સામેત કીધું છે કે, અવસ્તાના ઉલ્લાસોએ ફરતાં આકાશને યજ્ઞદોના આલીશાંન મેહેલોની ઉપમા આપી હતી, કે જે ઉપમાનો એક વખત જુદા જુદા યજ્ઞદો માટે જુદાં જુદાં મકાનો ઉભાં કરવાનાં અને તેમાં યજ્ઞદોની મૂરતિઓ ખેસાડવાનો અનર્થ થયો હતો હવે જયોતિષ શાસ્ત્રમાં સેતાર આના જુદા જુદાં કુમખાઓને બાર ભાગમાં વેહચી તેની બાર રાશિ, યુરુજ, અથવા ધરો મુડર કરવામાં આવ્યા છે, જેમાં જુદા જુદાં ગુંહો વગેરે પોતાની ઠરાવેલી ગદંશ કરે છે. એજ મુજબ ધર્મમાં યજ્ઞદોના આકાશી મકાનો હાવાના પર્ણનો થયલાં મળે છે. એઓમાં મેહુર, સરૌશ, રશતુ, તીર, અનાહિત, ચિસ્ત, અને ખીજ યજ્ઞ-અમશારૂપ દોના વચ્ચેધન, એટલે, યુરુજ, અચ્ચન, એટલે, મેહેલ, નમાન એટલે ધર, અને હવાયઆન સરકૃત સ્વયોનિ એટલે દેવતાઆતુ રહેકાંણુ, સ્વર્ગ વગેરે વર્ણવ્યા છે (યસ્તો) જેઓ કાઈજ નહીં પણ જયોતિષમાં મુકરર કરવા મુજબ જુદા જુદા યજ્ઞદો-નક્ષત્ર રૂપોને ઠરાવેલી ગરદેશ ક્રેવાનાં ખેશક આકાશી મકાનો છે. યજ્ઞદોની આકાશી ગરદેશના આએ માર્ગો માટે પથન અથવા પનતાન શબ્દો મળે છે.

યજ્ઞદોની મંડળી-રાશિમંડળ (સૂર્ય મંડળ.)

અવસ્તામાં વળી યજ્ઞ-અમશારૂપદોની આકાશી મંડળી (વ્યાખ્ય-હજ્જમન) ની શાહ-હતો મળે છે. ત્યાં કહે છે કે આકાશની યુલદી ઉપર બનાવેલી અમશારૂપદોની આએ મંડળી અને અજુમનને આમે વખાણ્યે છીએ (ગાહે રપીથવન). વળી સરૌશ યજ્ઞદને (મીનો દેવો સાથની) લગાઇઓમાં ફતેહ મેળવી અને ફારેગ થઇને એજ અમશારૂપદોની મંડળી તરફ જતો જણુવ્યો છે. ૨ એજ મિસાલ ઉર્વાજસ્ત નામના આતશને મંડળીના “મેરુર” તરીકે ઓળખાવ્યો છે. ૩ વંદીદાદમાં એક ઠેકાણે નધરિયોસંધહને અજુમનમાં ખેતનાર અને ખીજે ઠેકાણે મંડળી ભેગી કરનાર કહ્યો છે. ૪ એક ઠેકાણે મેહુર યજ્ઞદને મંડળીનો સભાસદ કહ્યો છે. ૫ અને ખીજે ઠેકાણે એજ મંડળીના સરનશીન (વ્યાખનનામ વ્યાખનો) તરીકે મેહુરને જાહેર કીધો છે. ૬ યજ્ઞ-અમશારૂપ દોની આએ આકાશી મંડળી, તેના સભાસદ અને સરનશીનનાં વર્ણનો આપણને ખજોળ વિદ્યામાં રાશિ મંડળો યા ગૃહ મંડળોની યાદ આપે છે.

યજ્ઞદોની હાસ્તી — રાશિઓ (સેતારાના જુમખાઓ)નો સંબંધ.

મંડળીના મજકુર સભાસદો અને ખીજ યજ્ઞ-અમશારૂપદો વચ્ચે વળી હાસ્તી (હખય) નું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે જે અમુક યજ્ઞદોના નક્ષત્રમાં આવેલા ખીજ યજ્ઞદો અને શકિતઓ વચ્ચેનો સંબંધ દેખાડે છે. એવી એક હાસ્તી ખુરૌદ યજ્ઞ સાથે અમશારૂપદોની જાહેર કરવામાં આવી છે. ૧ એમાં સૂર્ય સાથ સંબંધ બરાવનારા અમશારૂપદો કાઈજ નહીં પણ સૂર્ય મંડળો યા

૧ જુઓ “જરેતરી” નીમાસીક પુ. ૪ પ. અંક ૩ ભે-૪ થો સદે ૨૧૬-૨૧૪. ૨ (હા ૧૦-૧૨)
૩ (કં ૨૦ ૮૫) ૪ (પં ૧૯) ૫ (સં ૨૦ ૬૧ વગેરે). ૬ (સં ૨૦ ૬૫.)

૧ (સં ૨૦ ૫૧ વગેરે).

આદ્યાત્મી મનુષ્ય છે, જેઓને **એહમનથી અમરદાહ** સુધીના છ અને અદુરમજને ગણતરીમાં લેતા માત્ર સાત અમશાસ્ત્ર દો સમજવા નહીં પણ તેઓ સૂર્યની રાક્ષસી ફેલાવવાની આકાશી હીલચાલમાં અગત્યનો ભાગ બળવનારી કુદરત શક્તિઓ યા સાધનો છે. અમશાસ્ત્ર દોને આદ્યાત્મના દોસ્તો તરીકે ઝોળખાવવાનો અવસ્થામાં ખુલ્લો સળખ સમજાવ્યો છે દાખલા તરીકે આદ્યાત્મ અને માહતાત્મની રાક્ષસીનાં કિરણો પૃથ્વીપર પહોંચતાં કરવામાં **સેંકડો** અને **હજારો મીનાયજ્ઞ** (અંદાઈ પુણ્યો પુણ્ય દેવતાઓ) અને **અમશાસ્ત્ર** દો (આખાદી બક્ષનાર અમર્ગો અમર આત્માઓ) ને ભાગ લેતા દેખાડ્યા છે (ગરનો પુરોદ તથામાહા) વિદ્યાની રૂએ જોતાં આકાશી રાક્ષસીના ફેલાવામાં જેમ ઇશ્વર અને વાયુ ધગો અગત્યનો ભાગ બળવેછે તેમજ ધર્મમાં હમકાર તરીકે રાંભ અને વયુને એક બીજા સાથે ધાડા સળધ જણાવ્યો છે. વળી **મેહુરને** હમકાર રાંભ મળેછે અને રાંભના હમકારો વયુ અને શ્વાપ મળેછે, જેઓ રાક્ષસીની કીયામાં કામે લાગેલી કુદરત શક્તિઓ છે. એમાં **મેહુર** રાક્ષસી તત્વ અને રાંભ ઇશ્વરનો પ્રવાહ છે. વળી વયુ વાયુ તત્વ અને શ્વાપ વાતાવરણ છે. એજ સુજળ રાક્ષસીના કિરણોને વાતાવરણમાંથી પસાર થઈ પૃથ્વીપર પંથરાઈ જવામાં રાક્ષસી જનક સુક્ષ્મ વાયુની વિધાએ જે જરૂર સમજાવી છે તેની સમ્માધને જરૂરતોસ્તી ધર્મના હમકારોની થયેલી રચના ટેકા આપે છે. આ ઉપરથી રાક્ષસીના પ્રવાહને માર્ગ આપવામાં **અમશાસ્ત્ર** દો અને **મીનાયજ્ઞ** દોને ભાગ લેવાના ખુલ્લા સળખો આપણે જોઈ શકીએ છીએ એના કહેલા **મીનાયજ્ઞ** રાંભ, અશી, આસ્માન, મારેસ્પંદ, કે અનેરાં એવા સામારણ રીતે **મીના** તરીકે ઝોળખાતા માત્ર પાંચ યજ્ઞો સમજાવના નથી, પણ તેઓ આકાશી રાક્ષસીની કીયામાં ભાગ લેનારી સર્વળી યજ્ઞી શક્તિઓ છે. દાખલા તરીકે **મેહુરને મીનાયજ્ઞ** (મધન્યવ, યજ્ઞ) તરીકે ઝોળખાવ્યો છે. ૨ વળી બીજો ટેકાણે **મેહુર** સાથે બીજા યજ્ઞોને મીના (મિશ્રિચિત, મધન્યવ) કહ્યા છે. ૩ આદ્યાત્મ અને માહતાત્મ એ બન્નેની દોસ્તીની વળી વખાણ ગાવામાં આવી છે. ૪ હાલની વિદ્યા શિખવે છે કે માહતાત્મ અને બીજા ચોક્કસ રાક્ષસ ગોળાઓ જે પ્રકાશ આપે છે, તે તેઓના પોતાનો નથી પણ તેઓને આદ્યાત્મ તરફથી મળતો પ્રકાશ છે, અને તેઓ ઉછીકી મેળવેલી રાક્ષસી પ્રકાશ છે. આ ઉપરથી આદ્યાત્મ અને માહતાત્મ એ બે ગુહ અને ઉપગુહ વચ્ચે ધર્મમાં દેખાડેલી દોસ્તીના સળધની આપણને ખુલ્લી સમજ મળે છે. જરૂરતોસ્તી ધર્મ શિખવે છે કે, જેમ **માહતાત્મ** સૂર્યથી રાક્ષસી મેળવે છે (યથ માઓઘહો હવારઓસ્તો), ૫ તેમજ **મેહુર** (સૂર્યની રાક્ષસી) પોતાનું શરિર ચળકાવે છે (યથ તનૂમ-રઓચ્યેષ્ઠિતિ). જેનો દેખાવ **તીર સેતારા** માફક પ્રકાશ આપે છે (યે ઘહાઓ અઈનિકો બ્રાજ્ઞતિ યથ તિથત્રયો સ્તારહે). જેની ગાડીને અચ્છે સ્પિતમ ૧ સૂર્યની રાક્ષસી મેળવનાર (હુ આમ્ય) અતિ સુદર પેદાયશો કરતાં (યથ દામાંન સઓસ્તાઈષ્ઠ) નહીં ઠગાનાર (મેહુર) પહેલી પકડે છે. ૬ જરૂરતોસ્તી ધર્મનું આઓ શિક્ષણ હાલની વિદ્યાના મજકુર સિદ્ધાંતને બોલેબોલ સચાની આપે છે. **સરેશ હાદોખતમાં જ્યાં મેહુર, સરેશ, રશુ, ગોવાહ, અશીશવંધ, આશતાહ** અને બીજા યજ્ઞોનાં રૂપો (નક્ષત્રો) કહેવામાં છે ત્યાં એજ જુદાં જુદાં રૂપો ધારણ કરનારા યજ્ઞોના કોઈ નામ નહીં જણાવ્યા દોસ્તો વિશે બોલવામાં આવે છે. ૭ એઓમાં એક **મેહુર યજ્ઞ** ના દોસ્તો યાને **મેહુરનાં નક્ષત્રમાં** આવેલા યા મેહુર સાથે સંબંધ ધરાવનારા આકાશીઓનું અવસ્થામાં નામવાર વર્ણન થયલું હું જોઈ શકું છું. એક ટેકાણે **મેહુરના** કોઈ

૨ (મિં ૬૦ ૧૬ વગેરે). ૩ (મિં ૬૦ ૧૦૫) ૪ (યશત ખારોહ).

૫ “હુવારઓસાન” શબ્દનો અરથ, તરજુઓ કરનારા સાહિબો “ખા-રઓસાન” જેવા પોતે પોતાની મેળે રાક્ષસી આપનાર યને સ્વમદશાક કરે છે. હું તેને “હુવાર-રઓસાન” માંથી “ર” નો લોપ થઈ કુંડે ૨૫ થયલું સમજું છું અને તેને એજ કુંડામાં આવેલા “હુ-બામ્ય” સાથે સરખાવું છું, અને તેનો અરથ, સુર્યની રાક્ષસી મેળવનાર, સુગંધ મેક્ષકનાર કુંડે છું, કે જે અરથ વિદ્યાના સિદ્ધાંત સાથે મળતો આવે છે. ૬ (મિં ૬૦ ૫-૭),

૭ (૬૦ ૧૫-૧૭)

આકાશી વિશે મોલવામાં આવે છે. જેઓ ખુદ અવસ્તાનાં વર્ણન મુજબ મેહુરની પુરે આવનારા યાને, આકાશી ગદેશ કરનારા યજ્ઞો અને બીજી આકાશી શક્તિઓ છે, અને તેઓ અશીશવંશ, પારેન્દી, નધરેહાંચવરેતિ, કિયાંની ખુરેહ, -કવશીઓ, ઘવાષ, હાંમિ-ઉપમન અને સંઘળાં અશો માળદયસ્નાંનેની મળલસ બનાવનાર (નધરયોસ ધર) છે. ૪ જેઓ આકાશી ગદેશ લેતાં મેહુરને તારાજ કરનારાં યાને કોલનો બંગ કરનારાં બદ માણુસોની દરેક હિલઆલની બારીક તપાસ રાખનારા પરિક્ષકો છે. ૫ જેમાં શારીરીક રોસ્તીના મવક્કલ યજ્ઞોની આકાશી ગદેશ સાથે તેઓને નીતિ યુજોના મવક્કલ યજ્ઞો તરીકેની ઝોળખ આપી છે, અને તેમાં માણુસ જાતને નીતિના કાનુનો પાળવાનું શિક્ષણ આપવામાં આવ્યું છે. વળી મજકુર દોસ્તો સિવાય રશનુ અને બેહુરેંચ એ બન્ને મેહુરના ખાસ દોસ્તો છે. ૬ યજ્ઞોની એ દોસ્તી આકાશી ગદેશની બાબદમાં તેમજ નીતિ યુજોની બાબદમાં એક સરખા સંબંધ દેખાડે છે.

થોડા સામાન્ય વિચાર.

આ વિષયમાં અવસ્તાના ખગોળથી આપણે થોડાની વાકેફ થયા છીએ. તેમાં ચોક્કસ યજ્ઞોને આકાશી નુરમદ ગોળાઓ અને ગરદેશ લેતી આકાશી શક્તિઓ તરીકે ઝોળખાવવાની કોશિશ કરવામાં આવી છે. ત્યાં આકાશમાં નિયમિત ગતિ લેનારા ગ્રહો અને તાસઓને ચોક્કસ યજ્ઞોની, ગરદેશ લેનારાં આકાશન યજ્ઞોની ગાડીની, આકાશી શક્તિઓ યા સાધનાને યજ્ઞોના થોડાઓની, કુદરતના દરેક કાર્યને આડે આવનારા સંબંધોને યજ્ઞોની લડાઈની અને કુદરતિ બનાવોમાં તેના નિયમો નળાવનારી શક્તિઓને યજ્ઞોના લશ્કર અને હુથિયારની ઉપમાઓ અપાયેલી આપણે જોઈએ છીએ. વળી ગરદેશ લેનારા આકાશી યાના પ્રાણી વગેરેના કળેષો નક્ષત્રરૂપોની, નક્ષત્રોને ગરદેશ લેવાની રાશિઓને યજ્ઞોના મકાનોની, સંય મડગો યા રાશિ મડગોને યજ્ઞોની મંડળી, (મંડળીના સભાસદ અને સરનશીન)ની અને આકાશી મંડળોના એક બીજા સાથના સંબંધન યજ્ઞોની દોસ્તીની આપણે ઉપમાઓ આપણે જોઈ શકીએ છીએ. ખગોળનું યુક્ત શિક્ષણ આપનારા મજકુર લખાણો અવસ્તાનાં ઉદ્ભાઓનાં ઉમદા જ્ઞાનની આપણને ખુશી ગવાણી આપે છે.

અવસ્તાના આ માર્મિક વર્ણનોને પૂર્વ અને પશ્ચિમના વિદ્વાનોએ માત્ર યુદર અલંકારો ગણીને પડતા મુકયાં હતાં, પણ આપણે જોયું છે કે એવર્ણનો એમનાં એમ પસાર કરી દેવા જેવાં નહોતા કે નિરર્થક નથી પણ તેમાં ઘણો ઉમદા ભેદ સમાયેલો હતો. અવસ્તાનાં ખગોળનો સામટો ખ્યાલ આપવાની મારી જાણ મુજબ આ પહેલીજ અદના કોશિશ કરવામાં આવી છે. જેથી જરોતેસ્તી મળહબ સાથ પાંધેરા સંબંધ ધરાવનારી આ અગલની બાબદ તરફ અવસ્તાના “રંકોલરોતુ” હું માનપૂર્વક ધ્યાન ખેંચુ છું ધરાની ઉદભાઓએ જે કે ખગોળનું જ્ઞાન સંપાદન કોષ્ટુ હતું, તે પણુ તેમાં તેઓ કંટકે દરજ્જે પ્રવિણ હતા તે જાણવાને બેશક આપણુ સાન અધુરું છે. હજુ તો ભાષા શાસ્ત્રીઓ શબ્દના બાહારના ખરા અર્થો મેળવવાને મથન કરી રહ્યા છે અને અવસ્તાના મહાસાગરનાં પેટાંમાં દાખલ થવાનો પ્રયત્ન જરૂરી રાખી રહ્યા છે. તેપણુ એકથી વધારે અર્થંગ તરનારાઓ સાહિલના સાગરનાં ઉડાં તળાયામાં ડુબકી મારનાને જ્યારે શક્તિવાન થશે ત્યારે જ ભિતરમાં છુપાયેલાં ખરાં મોતીના છીપો તેઓમાંના થોડાકોને હાથ લાગશે. માટે અવસ્તાના આકાશી યજ્ઞો યાને પૂજ્ય દેવતાઓની શીલસુશીના આએ અસરકારક લખાણોની લાયક જુસ્તેજુ થવી ઘટે છે. નીતિનાં શિક્ષણ સાથે

૨ (સિ ૬૦ ૪૫) ૩ વંદીદાદમા અશો માણુસોનો મળલસ સાપ નધરયોસ'ધનો સંબંધ જણાવેલો છે. ત્યાં આકાશી મળલસમાં એક કાંદ તરીકે તે જુદર પાસમાં અશોના રવાંને અકુરમળદના પેમાં પહોંચાડે છે (૧૬ સિ ૭૩) વળી બીજે ઉકાણે મેહુર યજ્ઞ સાથે નધરયોસ'ધનેની ગાડી જોડીલેતા યાને આકાશી મરદો કરતો બહેર કીધો છે (સિ ૬૦ ૫૨) ૪ (સિ ૬૦ ૬૬) ૫ (સિ ૬૦ ૪૫) ૬ (સિ ૬૦ ૭૩-૮૦)

હજાઓની વિદ્યાનાં એ સુંદર લખાણોની રચના ચોક્કસ વખતે થઈ હતી. ૧ અવસ્તાના લખાણો જુદે જુદે વખતે અને જુદે જુદે હાથે થયાં હતાં. એ સઘળાં લખાણોમાં ખગોળનું શિક્ષણ સઘળે ઠેકાણે એક સરખું પસરેલું જણાતું નથી, પણ અકસર ચરતોમાં નીતિના ઉમદા પાઠો સાથે ખગોળના મૂળ તત્ત્વો ભેળાયલાં ભેળામાં આવે છે. અવસ્તાનાં સઘળાં લખાણોમાં ચરતો સરખી પાછલાં સામેત થયાં છે. અને એજ પાછલાં લખાણોનાં પાછલા જગનામાં ધરાની ઉલ્ભાઓમાં સેતારેશનાસીનો ઉમદા એલમ પ્રદુલિત થયો હતો, જેથી એ એલમ ઉપર થયલાં સામ્પરી લખાણો ચરતોમાં જળખળ મળે છે. જેમાં એ એલમને ગ્રેષા સાંકળની મળ્યુત કડીથી યુધી લઈ અને તે ઉપર ધારમિક ઊપ મારી દોને ધણું વજન આપ્યું છે. અવસ્તાના કવિઓએ સેતારા અને ગૃહોની આકાશી ગદંશ અને તેથી ખાકી દુનિયા ઉપર થતી અસરોના ઇશારાઓ છીધા છે, તેઓએ સેતારા યા ગૃહોની હિલચાલને ચોક્કસ ચળદોની આકાશી કુચના અલંકારો આપ્યા છે અને ચળદોને આકાશી ગદંશ લેતાં જે આકારો પકડે તેઓને જરનાં તેઓએ નિરદોષ પ્રાણીઓ વગેરેનાં નક્ષત્રરૂપો આપ્યાં છે. અવસ્તાના આકાશીઓ જેમ નીતિમાન તથા આત્મિક રોશનીના મવકકલો છે તેમજ શારીરિક રોશનીના મવકકલો તરીકે તેઓ આકાશી ગદંશ લેનારા ચળદો છે વળી તેઓ તરફથી ઉતરતી કુદરતિ બક્ષેષો કંઈજ નહીં પણ તેઓની ગતિથી ખાકી જગત ઉપર થતી અંદોઝ અસરો છે, એ બક્ષેષોનો આપણે લાભ લઈએ છીએ, અને તેને માટે કુદરતના ખાવંદ અહુરમજદને આભાર માન્યે છીએ. અવસ્તાના મહાન કતાઓએ સેતારેશનાસીના ગુપ્ત શીલસુરીનાં બીજો ખચીત વાળ્યાં હતાં અને તેમાં જો કે ખગોળનાં મૂળ તત્ત્વો શિખળ્યાં હતાં, તોપણ પાછલા જગનામાં આ ઉમદા શિક્ષણનું અંદરનું રહસ્ય ગુપ્ત થયું હતું. બલકે તેનું ખુન થયું હતું; અને તેણે મૂરતિઓ બનાવવા તથા તેને પૂજવાનું નલાયક રૂપ લીધું હતું. ધર્મમાં ચળદોને આપેલાં પ્રાણી વગેરેનાં રૂપો શુ છે તે જો કે તેના ખરા આકારમાં આપણે જોઈ શકીએ છીએ કે, તેઓ કવિઓએ કલ્પેલી રાશિઓ યા નક્ષત્રરૂપો છે, તોપણ એ રોશનીજનક રૂપોની અસહ્યાત જલવાઈ રહી નહીં અને તેણે જાતકાળમા પોતાનું અસલ સ્વરૂપ બદલી નાંખ્યું. તેણે જે નકલવાત નવું રૂપ લીધું તે પત્થરો કોરી કાઢેલાં પ્રાણીઓનાં બાવલાંઓ ઉભાં કરવાનું અને તેની પૂજા જરી કરવાનું હતું. એક તો ધર્મમાં ચળદોને પ્રાણીઓના અલંકારિક નક્ષત્ર રૂપો અપાયલાં હતાં, બીજું એવાં બેદી લખાણોના ભિતરમાં ધણું અમુલ્ય રત્નો છુપાયાં હતાં અને તેના બાહારના અર્થ ઉપર આધાર રહ્યો હતો. અને ત્રીજું, પરધર્મી પાડોશી પ્રજાઓમાં મનુષ્યરૂપી મૂરતિઓ ઉભી થઈ હતી અને તેની પૂજા શરૂ થઈ હતી. એ મુજબ પાછલા ધરાનીઓને મુતપરસ્તીના બાબમાં મુશરૂક થવાનાં આ અને એવાંજ બીજાં સઘળાં સામટાં કારણો મળ્યાં હતાં.

આપણા આગલા આર્ય વડવાઓ કોતરકામના હુનરમાં કુશળ હતાજ નહીં પણ પાછલા ધરાનીઓએ પરદેશી અને પરધર્મી પ્રજાઓ પાસે એ હુનરની તાલીમ લીધી હતી. ધરાનીઓ હસ્તાકૃત આકૃતિઓ બનાવવાનું એસીધું, ઇજપરથન, બેબેલોનિયન વગેરે પ્રજાઓથી બેશક શિખ્યા હતા અને એ ચિત્રો બીજી પ્રજાઓને જોકે મૂર્તિપૂજા તરફ લલચાવનારાં થઈ પડ્યાં હતાં તોપણ ધરાનીઓએ તો પ્રથમ તેઓને આકાશી નુરખંદ હસ્તીઓની કારીગરીના નાદર નમુનાઓ તરીકેજ દુનિયાની નજર આગળ ધર્યાં હતા, કારણ કે ધરાની બુદ્ધિ અવલંબીજ રોશનાઈની પિછાણ

૧ કોબાની પશ્ચરાક ઝરતારપનો અમલ પુરો થવા પછી એક ધરાની કાકલો બેબેલોન ઉપર હુમલો લઈ ગયા હતા, અને તેણે ખાહડીઆ ઉપર છત ગેળની ત્યાં બે સદી સુધી જરતોશતન અચનશીનો કાબલ જરતોશતશરેત્રેત્ર નામના આઠ વડા ધરમશુરઓએ હકમત ભાગવેલી નામીયા તવારીખ નબીશ **એરેકસેસે** કહી અલ છે અગર આએ તવારીખી તોષ ભૂસેકાર હોય તો અમુમાન કાઠો રોકાય છે કે કોબાની રાજ્યની ઉંચલ પાલ પછી અને ઇરાન ઉપરનું એસીધરથને અમલ અગર ખાહડીઆના જરતોશતી ઉલ્ભાઓએ ખગોળનું જ્ઞાન સંપાદન કીધું હતું અને તેનો યશતોના લખાણોમાં પાછળથી તેઓએ લાભ લીધો હતો. એક વખત ખાહડીઆ ખગોળનું મથબબીક હતું અને હજાબીજ એસી. વીચન, રોમન, ક્રીશ્ચન વગેરે મલઓમાં તે પસર્યું હતું. એ મુજબ એકતો ખાહડીઓની ખગોળમાં ધણું આગળ વધેલું હતો અને બીજું, આગલા મન્દુચરીની મન્દુજીમાં આકાશી ચળદોની પરસેશથી તેઓ વાકેફાર હતા. જેથી તે **જુબ મન્દુજી** વગેરે **કેતારકામ ખગોળના** નવા ચિત્રોમાં લાઈ પાડું નવા મન્દુજીમાં આજિજ કરી મન્દુજી

કરનારી અને તેને જ રાજ આપનારી હતી. ધર્મનીઓ હસ્તકૃત વસ્તુઓને જિજ્ઞાસુ માન આપતા નહીં હતા પણ આત્મજ્ઞ અને બીજી મુરતીની હસ્તીઓએ તેઓને પાક કિપ્પે હોતો. પ્રાણીઓ વગેરેના સુંદર બાવલાંઓ ઉભાં કરવાં અને તેની પૂજા કરવી એ એ વદન જુદી બબ્બદ છે. પહેલી દુનરમંદી બમ્બરે આપણી પર્વદેવીને લાયક છે ત્યારે બીજી અધર્મી અને પરધર્મી રસમ પસંદ કરવા જોઈ નથી. જરૂરનો અને મેહેસો ઉપર ધરાની શિલ્પીઓએ ચિતારેલાં આંખે મિશ્રરૂપો પ્રગ્ભવા હતાં, જા એવાં રૂપો સાથની મૂર્તિઓ એવાદતગાહોમાં બેસાડી હતી, અને તેની પૂજા થઈ હતી એવો એકમી દાખલો જો કે તવારીખે નોંધેલો નથી. તોપણ આપણે ઘણા ખેદ સાથે જોઈએ છીએ કે પાછલા વખતમાં એ હખામતી પાદશાહોએ એજ વરગના આકાશીઓ મેહેર, અનાહિત (આવાં) વગેરે ચળદોની આકૃતિઓ એવાદતગાહોમાં ઉભી કીધી હતી અને તેની પૂજા થઈ હતી! આ આકૃતિઓ કેરી કીસમની હતી તેની વીગત તવારીખે આપણને પુરી પાડી નથી એસીર્યન અને બીજી પ્રગ્ભવો આ કોતરકામ મહેલો અને મંદિરોમાં ઇટ ઉપર થયેલું હોવાથી તે ગેટલુ સહેલું થઈ પડ્યું હતું તેટલું જ ધરાનીઓ માટે મુશ્કેલ હતું, કારણ કે તે પથ્થર ઉપર થયું હતું. આવી મુશ્કેલીઓ વચ્ચે ધરાનીઓએ પોતાના પાંડોશી ઉસ્તાદોને કોતરકામના દુનરમા એક કદમ પાછળ હલાવ્યા છે, તેઓના કળાવત કળ્યાની મોલક ચિત્ર કળાએ મીઠો રોહીનસન અને બીજા મુરો-ખન મુસાદોના દીઠ જીતી લીધા છે અને તેઓની વાજબી શાખાશી મેળવી છે.

થોડાંક સ્વભાવિક કારણો.

હાથ ધરેલી બાબદના સેવક ઉપ- હવે આપણે આવીશું અને હખામતી વખતની યુતપરસ્તીની ઉત્પત્તિ મૂળ શોધવા હાં યોડી જુસ્નેજી કનીશ. હખામતી પાર્સીઓના બાદશાહી અમલમાં પથ્થર ઉપરના કોતરકામના દુનરે જન્મ લીધો હતો અને તેને રાજ તરફનું ઉત્તેજન મળવાથી તે ઘણો ખિલી નિકળ્યો હતો. આએ કોતરકામો એ તરેહના હતાં. પહેલું પથ્થર ઉપર લેખો કોતરવાનું અને બીજું નક્ષો ચિતારવાનું હતું. હખામતી બાદશાહોએ રાજદારી બનાવોના લેખો પથ્થરની તખ્તીઓ ઉપર જળવી રાખવાની દુરઅદેશી વાપરી હતી. આએ હસ્ત લેખોના કોતરકામ પથ્થર ઉપર થતું હોવાથી તેની બિપીની સહેલાઈ માટે ઘણી સારી આકૃતિઓ અથવા ચિન્હો મુકરર કીધાં હતાં અને તેણે એક બાધાનું રૂપ લીધું હતું જે બીલારોડી ભાષાને નામે બોલખાય છે. લેખોના આએ કોતરકામ સાથે એ વખતના કરીગરો પથ્થરો ઉપર જે ચિતારો દોરવા શિખ્યા હતા તે વળી એ કીસમના હતા એક શુદ્ધ પ્રાણીઓના, જુદી જુદી વસ્તુઓના તથા રાજદારી બનાવોના હતા, અને બીજા આકાશી બનાવોના અથવા આકાશવાસી ચળદોના હતા. હખામતી શિલ્પીઓએ ચિતારો દોરવા સાથે પ્રાણી વગેરેનાં બાવલાંઓથી ઉભા કરવાં માંડ્યાં, અને આએ ચિતારો તથા બાવલાંઓ બનાવવાના દુનરના એક પરિણામ તરીકે તેણે હવે પાછળથી આકાશવાસી ચળદોની આકૃતિઓ ઉભી કરવા તરફ કુદરત વલાણ લીધી. જેને હખામતી અમલની શરૂઆતમાં પ્રથમ બે નામીયા પાદશાહો કુરુશ અને જર્ફસીસથી પુરતો આવકાર મળ્યો, અને લગ્નઓ વેળા ચળદોની પ્રતિમાઓ બેસાડેલા રથોનાં સરધસો નીકળવા લાગ્યાં, જોઈ યુતપરસ્તીનાં બીગાડના પેહેલાં ઝેરી બીજે વવાયાં અને તેણે મુરતી પુખ્તની બદીનું રૂપ ધારણ કીધું. જો સુધી પાર્સી એવાદતગાહો આએ બદીથી નિરાળી હતી. પણ પાછળથી બીજી મુરતીપુજક પ્રગ્ભવોને જોઈને હવે તેમાંથી એ બદીના સળો દાખલ થઈ તેની પાડી જગીને ભૂરે ખલલ પોહોંચાડી અમે પાછલા બે હખામતી પાદશાહો અર્દશીરબીજા અને કારાબરબીજાએ જુદીજુદી એવાદતગાહોમાં જુદાજુદા ચળદોની આકૃતિઓ બેસાડી તેની પૂજા કરવાનો આરંભ પોતાને તામેની પ્રગ્ભવે ખુલ્લો કરી આપ્યો, જેથી દેશનો મોટો ભાગ એ બદીમાં ગીરફતાર થયો હતો. હખામતીએ પાંચ પાક જરથોસ્તી મજબહવા પાયાને એલજાસ પહેંચાડનાર અને તેને મોટી ખેલજત લગા- હતું, એ વંશના નામીયા પાદશાહોએ પોતાની સંસ્કૃતિનવને ઘણી અગમ્ય વધારી હતી. તેઓએ

એકવાર **યુરોપ** અને **એશિયા**ને પોતાની સિવારીઓ લઈ નઈ ધુમળ્યા હતા અને દુર પ્રદેશો સુધી પાસી નામની નૌખત વળડી હતી. તેઓએ પાસી નામની બોલાવ્યાલા બોલાવવા નર ખરચ્યું હતું, નેર વાપર્યું હતું અને જેહેમત ઉઠાવી હતી. તેઓ પોતાની બહાદુરી અને બુદ્ધિ બળથી જો કે કાતીની ઉંચી ટેંચે ચઢ્યા હતા તોપણ તેઓની એ સઘળી નામના યુતપરસ્તીની બધી આગળ પકાઈ ગઈ હતી. તેઓની અળકતી કારકીર્દીની તવારીખના હસ્ત લેખો નેકે પરંતોમાં પથ્થરની તખ્તીઓ ઉપર મોજુદ હતા, તેઓની અધુરી તવારીખ **યુનાની**, **ચાહુદી** અને **યીજી** પ્રજાઓમાં જળવાયેલી હતી અને તેઓની પાછળ શાહનશાહત બોગવી ગયલા **સાસાની** અમલના મોટા પાસી પાદશાહોએ બાપીકા મજહબ અને પોતાના કીરતિવત નિયાંગનોતી તવારીખનો સંબંધ કરવા પાછળ રજા ખેચી, ગજ ખર્ચી અને બળ વાપરી પુરો પ્રયત્ન કીધો હતો, અને તોપણ બાબીમુજને કે અગ્નિપુષ્પે હખામની નિયાંગનો વિશે તેઓ તદ્દન બેદરકાર અને બેપરવાદ રહ્યા હતા તેઓની જે અખડ પ્રીતિ આજે દુનિયાની રાશની બેવા પામી છે તે સહસ્રિક યુરોપન મુસાફરોના અધાગ શ્રમને એકલી આબારી છે જેથી આ નહીં ભુલી શકાય એવી પત્રિકાના આ કંઈક સહસ્રિક તરફની માનની ઉડા લાગણી પાસી એહેગાનમત જીવંશમાં સદા ક્રાંતિશીલ રહેશે. ખરે છે કે હખામનીઓની મૂર્તિઓ બનાવવા અને તેને પાંચ પડવાની મોટી તકસીરનો કશોખી બચાવ નથી, તો પણ ઈન્સાફને ખાતર કહેવું જોઈએ કે તેઓના આ ભુલ ભરેલાં પગલાં કિવાય બીજી રીતે તેઓ એક સાચા જરતોસ્તી હતા. એ મુજબ યુતપરસ્તીની આ બંદી છં સં ૫૪૮ પછી અને શરૂઆતના હખામની અમલ સાથે ૬૩ થઈ હતી, એજ અમલના પાછલા વખતમા છં સં ૫૦ ૪૦૪ પછી તે બોહોજો ફેલાવો પામી હતી અને આખરે છં સં ૨૨૬ મા સાસાની અમલના બરપા થવા સાથે તે નાપેશ થઈ હતી.

આએ છેલ્લો **સાસાની** અમલ ભુતકાળના એક સારા વખતની ગવાહી આપે છે. નામવર **અર્ધશીરબાબકાને** પોતાને તામેની પાસી પ્રજાના સુધારા—વધારાની મહાન યોજના ચોજી હતી અને તેને પોતાની સત્તા અને હકુમતના બળથી હારપાડી આપી હતી. પ્રથમ તેણે બાપીકા મજહબમાંથી યુતપરસ્તી અને બીજા બિગાડના બોને વીણી કાઢી તેને ખાલેસી આપવાની ધરખમ કાશેશ કીધી હતી અને વિધા—હુનરને ઉત્તેજન આપીને તથા તેને ખેડવા અને ખિલવાને મારગ દેખાડીને પ્રજાને અજ્ઞાનપણાના અધકારમાંથી બચાવી લીધી હતી. રાજ્ય—ધર્મના આ સુધારા—વધારાના પરિણામની યાદગારી દાખલ તેણે **આતશબેહેરામના** જાહેર કિપ્લાઓ બરબદ કીધા હતા, અને નવોનવાં સંસ્થાનો વસાવ્યાં હતા. આએ કિપ્લાઓ બરબા કરવામાં આએ નામવરે ખેવડી અને ત્રેવડી મકસદ જાળવેલી જણાય છે. એકતો એકજ રાજ્ય અને એકજ ધરમની બાંહેધરી હેઠળ મુકી ધરાની સ્થાવતતને એકત્ર કરવી, બીજી પ્રજાને યુતપરસ્તી અને બીજા ભુલભરેલા મારગોથી ફેરવીને અને મહેજબના પાધરા મારગ ઉપર મુકી આપીને તેને ધર્મી બનાવવી અને ત્રીજી અધર્મીપણાં અને અજ્ઞાનપણાંના અધકારમાંથી છોડવી તેને ધરમ અને વિધાની રાસ્તી દેખાડવી. અને એજ રાસ્તીની ઇલામી દાખલ **આતશ** જે શરિરીક, નીતિમાન, અને અત્મિક અધકાર દુર કરનાર રાસ્તીનું પ્રગટ રૂપ છે તેના જાહેર કિપ્લાઓ પ્રજા સમુખ ઉભા કીધા હતા. એ મુજબ આતશ, આદત્તામ અને બીજા રાશન કિપ્લાઓ તેના ભાવિકાને એક હાથપર ધારમિક શિક્ષણ આપે છે. એ બીજા હાથપર અજ્ઞાનતા દુર કરી વિધા—હુનરથી મગજને રાશન રાખવા શિખવે છે. આતશ અને કુદરતની કંઈ વસ્તુઓનો કિપ્લો કરવાનો પુરાતન પાસી તરીકો છે પણ કોઈપણ રાશનિક માન આપવું એ જરતોસ્તી નડીકાળી જગત અને નવી આદત્તામ રજુ છે.

